

ARISTOTELOV ŽIVOT I DJELA PREMA *DISCUSSIONES PERIPATETICAE* OD FRANE PETRIĆA IZ CRESA

Maria Mucillo

U trećem Dijalogu svoga djela »O uzroku, principu i jednom« Giordano Bruno je izrazio, u jednom izlaganju polemički upravljenom protiv zaštitnika knjiške i sitničarske kulture, dosta oštro mišljenje o Petriću: »Talijan, sitničarski otpad koji je išarao toliko papira svojim *Peripatetičkim razgovorima*. Svatko lako uviđa da prvi (riječ je o filozofu Pietru Ramu) veoma uvjerljivo pokazuje kako nije previše pametan. Drugi jednostavno govoreći otkriva da ima mnogo toga životinjskog, magarećeg. Za prvoga se međutim može reći da je poznao Aristotela ali ga je slabo razumio, jer da ga je dobro razumio, možda bi smogao i oštroumnosti za časnu borbu protiv njega, kao što je to bio učinio nadasve kritički Telezije. Za drugoga ne možemo reći da ga je razumio ni dobro ni slabo, ali da ga je čitao i opet čitao, krpao i trgao pomažući se tisućama drugih grčkih autora, bilo pristalica bilo protivnika Aristotelovih. Pošto je tako učinjen golemi napor, to sve nije samo ostalo bez ikakve koristi, nego je naprotiv, bilo na sveopću veliku štetu, tako te svatko, tko se želi uvjeriti u kakvu ludost i obijesnu umišljenost može čovjeka srozati sitničarsko-pedantni pristup, neka pročitaj samo ovu knjigu prije negoli joj se izgubi svaki trag.«¹ Kao što je očito, Bruno se ovdje osvrće na *Discussiones peripateticæ*, filozofsko djelo Frane Petrića, objavljeno u Veneciji 1571. u jednom tomu, a 10 godina kasnije, tj. 1581, ponovo u Baselu u 4 toma².

¹ Usp. Giordano Bruno: *O uzroku, principu i jednome* u: *Dialoghi italiani*, priredio G. Agulechia, Firenze 1958, pp. 250—261.

² Usp. FRANCISCI PATRICII: *Discussionum peripateticarum tomi quattuor quibus Aristotelicæ Philosophiæ universa Historia atque Dogmata cum Veterum Placitis collata, eleganter et erudite declarantur*, Basileæ, ad Perneam Lecytum 1589. Prvi tom ove knjige bio je, kao što je rečeno, već tiskan u Veneciji 1571. (cfr. *Discussionum Peripateticarum* tom I libri XIII, Venetiis, apud D. de Franciscis, 1571) i posvećen Zacariju Mocenigu, izdanku plemenite venecijanske obitelji kod koje je Petrić tražio zaštitu, poslije neuspjeha jednog sličnog pokušaja u Ferrari kod

I zaista, svi radovi, ne tako brojni uostalom, koji su nastali oko Petrićeve filozofije, u najvećem su broju slučajeva posvetili svoju pažnju njegovom djelu *Nova de universis philosophia* smatrajući ga njegovim glavnim radom³ a čini se da nisu, barem do prije nekoliko godina, prevladali sud Giordana Bruna što se tiče *Discussiones peripateticae*. Čak je i Fiorentino kojemu uostalom i pripada zasluga da je privukao pažnju na Petrićevu važnost u sklopu renesansne filozofije prirode, u biti preuzimao Brunovo mišljenje kada je govorio o značenju IV toma *Discussiones* posvećenog tretiranju fizičkih problema, umanjujući vrijednost preostalog dijela ovog rada upravo zato što »baveći se povijesnom kritikom, Petrić čini česte greške koje je kasnije istraživanje popravilo: smatra autentičnima one knjige koje su identificirane kao apokrifne, a pripisuje Aristotelu plagijate koje on nije napravio, dok u kritici doktrine pokazuje za ono vrijeme jednu zadivljujuću dubinu i oštroumlje«⁴. Čak još i 1937. godine, dakle dvije godine poslije objavljivanja značajnog Arcarijevog djela o Petrićevoj političkoj misli, gdje se, također u osvrtu na *Discussiones*, ističe važnost originalnosti petrićevske kritike i polemike,⁵ De Ruggeri nije oklijevao prihvatiti

Estensija. O zgodama Petrićeva života, usp. O. GUERRINI: *Di Francesco Patrizio e della rarissima edizione della Nova philosophia*, Bologna 1879., gdje je autor, među prvim u prošlom stoljeću, pokušao kritičku obradu izvora, da bi se utvrdila Petrićeva domovina — ali, kako nije znao ni njegovu autobiografiju ni njegova mladenačka djela, nije uspio objasniti mutne aspekte života filozofa s Cresa. Vidi također P. ISIDORO KAMALIĆ: *Francesco Patrizi (1529—1597): nella cultura e soprattutto nella poetica cinquecentesca*, Split 1934., a prije svega valja vidjeti P. M. ARCARI: *Il pensiero politico di Francesco Patrizi da Cherso*, Roma 1935, pp. 15—74. Petrićeva pisma (naročito ona iz 1587. upućena Bacciu Valoriju), na kojima se zasniva Arcarijeva biografska rekonstrukcija, sada se nalaze, zajedno s drugim manjim djelima koja se tiču različitih literarnih, filozofskih i tehničkih pitanja, u: F. PATRIZI DA CHERSO, *Lettere ed Opuscoli inediti*. Kritička edicija koju je priredio Danilo Aguzzi-Barbaglia, Firenze 1975. Petrićevu autobiografiju prvi put je objavio A. SOLERTI: *Autobiografia del F. Patrizio*, u: »Archivio storico per Trieste, l'Istria e il Trentino«, III (1886), nn. 3—4, pp. 276—80, a zatim u: F. PATRIZI DA CHERSO, *Pagine scelte*, ed. Sergio Cella, Padova 1965, pp. 37—42. Izbor Petrićevih pisama, koji je danas uvršten u kritičku ediciju Aguzzi-Barbaglija, nalazi se u: E. SOLMI: *Nuove ricerche su Francesco Patrizi*, u »Atti e memorie della R. Deputazione di storia patria per le provincie modenesi«, V, vii (1913).

³ Što se tiče bibliografije Petrićevih djela i djela o njemu, cfr. *Onoranze e Francesco Patrizi da Cherso*, Mostra bibliografica. Trieste 1957, pp. 31—39, a sada i *Bibliografija* u: »Frane Petrić (Franciscus Patritius)«, Cres 1979, pp. 27—70.

⁴ Cfr. F. FIORENTINO, *Bernardino Telesio, ossia Studi storici su l'idea della Natura nel Risorgimento italiano*, Firenze 1872, p. 367.

⁵ Cfr. P. M. ARCARI: *Op. cit.*, p. 200. Kao primjer pozitivnog mišljenja o *Discussiones*, cfr. J. E. ERDMANN: *Grundriss der Geschichte der Philosophie*, Erster Band, Berlin 1869, p. 527.

Brunovo mišljenje smatrajući ga u osnovi točnim.⁶ Jedna drugačija rasprava oko *Discussiones* započeta je tek nakon II svjetskog rata u onim sektorima kritike koji su, radeći na osnovi znalačkije i pažljivije metodologije, svraćali pažnju na djela i autore do tada smatrane minornima, a koji su se međutim pokazali esencijalnim za razumijevanje i karakteriziranje onih kulturnih prilika u kojima su sazrijevale najznačajnije promjene u povijesti filozofske misli. Tako su nastali radovi koji potvrđuju jedan novi interes za Petrićevu osobu i njegovo djelo, te on više nije bio smatran zakašnjelim epigonom renesansnog neoplatonizma, nego misliocem koji je dao pozitivan doprinos izradi nove koncepcije univerzuma i koji je upravo s *Discussiones peripateticae* dao jedan od najznačajnijih priloga polemici s aristotelizmom što je, kao što je poznato, utisnula mnoge značajke raznim aspektima kulture kasne renesanse i

⁶ Interesantno je čitati kako De Ruggiero obračunava s *Discussiones*: »Iako je kao aristotelovac imao mnogo razloga da ublaži njegove greške, Bruno nije mogao a da ne kaže o ovome piscu kako 'pokazuje mnogo toga životinjskog i magarećeg... tako se svatko tko se želi uvjeriti u kakvu ludost i obijesnu umišljenost može čovjeka srozati sitničarsko-pedantni pristup, neka samo vidi ovu knjigu (tj. 'Discussiones peripateticae') prije negoli joj se izgubi svaki trag'. Mišljenje je točno i ne oklijevamo da ga prihvatimo. 'Discussiones' se čitaocu predstavljaju u hipokritskoj formi uvoda u Aristotelovu filozofiju stvorenog za potrebe jednog prijatelja koji navodno želi biti o toj temi bolje informiran. Ali prva kvalifikacija Aristotela na koju nailazimo jest da je on kopile, jer je Platonu, koji ga je hranio, uzvratilo udarcima. Nema uvrede od koje ga je Petrić poštedio, kako u ovoj knjizi tako i drugdje, optužujući ga za izopačenost, falsifikat, lupeštinu pa čak i za trovanje (prema Petriću, on je ništa manje nego otrovao Aleksandra Velikog!). Ipak, sve je to pokušaj da se Aristotelov život rekonstruirati na osnovi izvornih dokumenata, ali često silno naivno kao primjerice onda kada od njega stvara Sokratovog slušača, na osnovi nekakvog čudno proračunavanja godina. Studirajući Aristotelov sistem, Petrić je naravno potaknut na to da i ono malo vrijednog što u njemu nalazi pripiše njegovim prethodnicima, posebno pred Sokratovcima: tendencija, uostalom zajednička svim naturalističkim filozofijama toga vremena koje uobražavaju da su doktrine starih φιδολόγοι ono što je neposredno prethodilo njima samima. Iz ove zbrke nasumce nabačenih kritika, bez ikakvog organskog plana, gdje je jedna kritika kontradiktorna drugoj, pa je Aristotel najčešće tučen aristotelovskim oružjem, čitalac teškom mukom može izvući neku konstrukciju. Djelo je trebalo biti nastavljeno u tko zna koliko još tomova, ali je Petriću srećom nedostajalo snage da nastavi svoje naklapanje — jer, uostalom, sve što je on imao za reći protiv Aristotela našlo je i više nego dovoljno mjesta u *Nova de universis philosophia*» (Cfr. G. DE RUGGIERO *Storia della Filosofia*, Parte terza: *Rinascimento, Riforma e Controriforma*, vol. II, Bari 1937, pp. 106). Ostavimo li po strani svako drugo razmatranje, ovaj odlomak De Ruggiera otkriva da je riječ o površnom čitanju Petrićevog teksta. Nije naime točno da je Petrić napravio od Aristotela Sokratovog slušača. Zapravo, on je najprije to prenio kao Amonijevo mišljenje, da bi ga kasnije odbacio upravo na bazi svjedočanstava Laertija, Apolodora i Demetrija Falera o vremenu Sokratove smrti i Aristotelova rođenja: »...ita ut quatuor integrae olympiades interfuerint inter Socratis ibitum et Aristotelis nativitatem. Non potuit

prve polovice 17. stoljeća.⁷ Tako se baš ta »pedantna erudicija«, koja se u Brunovim očima činila kao najgori i najdiskutabilniji aspekt Petrićevih *Discussiones* suvremenim znanstvenicima pokazala pozitivnom i važnom činjenicom zbog koje je ovo djelo u kasnoj renesansi predstavljalo »jedinu dobivenu bitku od strane objavljivača nove filozofije protiv konvencionalnog školskog aristotelizma«, pre-

ergo Athenas ad eum audiendum venire, neque eum audire«. (Sfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. I, p. 3).

⁷ Među najvažnijim priložima izučavanja Petrićeve filozofije navodimo: E. GARIN, *Nota tesiana: Antonio Persio u: Giornale critico della filosofia italiana*, XXVIII (1949), pp. 414—421; L. FIRPO, *Filosofia italiana e Controriforma*. — II. *La condanna di Francesco Patrizi u: »Rivista di Filosofia«*, XLI (1950), pp. 159—173; F. LAMPRECHT, *Zur Theorie der humanistischen Geschichtsschreibung. Mensch und Geschichte bei F. Patrizi*, Winterthur, 1950; L. MENAPACE BRISCA, *La retorica di Francesco Patrizio o del platonico antiaristotelismo u: »AEVUM«*, XXVI (1952), pp. 434—461; E. GARIN, *Note su alcuni aspetti delle retoriche rinascimentali e sulla »Retorica« del Patrizi*, u: »Archivio di Filosofia«, 1953, n. 3 (*Testi umanistici su la »Retorica«*), pp. 7—55; E. GARIN, *Discussioni sulla retorica in Medioevo e Rinascimento. Studi e ricerche*, Bari 1954 T. GREGORY, *L'Apologia e le Declarationes di F. Patrizi u: Medioevo e Rinascimento: studi in onore di B. Nardi*, Firenze 1955, I, pp. 387—442; E. GARIN, *Motivi della cultura filosofica ferrarese nel Rinascimento u: »Belfagor«*, XI (1956), pp. 612—634; J. NELSON, *»L'amorosa filosofia« di Francesco Patrizi da Cherso u: »Rinascimento«*, XIII (1962), pp. 89—106; F. PATRIZI, *L'amorosa filosofia*, a cura di J. C. Nelson, Firenze 1963; P. O. KRISTELLER, *Eight philosophers of the Italian Renaissance*, Stanford 1964; R. FRANCHINI, *Francesco Patrizi teorico della storiografia u: Atti dell'Accademia pontaniana*, XV (1965/66), pp. 191—199; E. GARIN, *Storia della filosofia italiana*, Torino 1966, vol. II, pp. 661—665; R. SCRIVANO, *Luca Contile e Patrizi, in Cultura e Letteratura nel Cinquecento*, Roma 1966, pp. 183—194; F. MALUSA, *Considerazioni preliminari ad una ricerca su Francesco Patrizi*, u: »Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università degli Studi di Trieste», Anno accademico 1966—67; P. ZAMBELLI, *Aneddoti patriziani*, u: »Rinascimento», VII (1967), pp. 309—318; F. PATRIZI, *La Poetica*, priredio D. Aguzzi-Barbagli, Firenze 1969; F. PATRIZI, *Emendatio in libros suos Novae Philosophiae*, priredio P. O. Kristeller, u: »Rinascimento», X (1970), pp. 215—218; C. MARCIANI, *Un filosofo del Rinascimento editore libraio: Francesco Patrizi e l'incisore Giovanni Franco da Cherso*, u: »La Bibliofilia», LXXII (1970), fasc. 2 e Ancora su Francesco Patrizi e Giovanni Franco, u: »La Bibliofilia», LXXII (1970), fasc. 3; K. WHITAKER, *Francesco Patrizi and Francis Bacon*, u: »Studies on Literary Imagination», april 1971, pp. 106—120; M. A. DEL TORRE, *Di alcuni problemi dell'Historia in F. Patrizi*, u: »Atti del XXIV Congresso nazionale di Filosofia», Roma 1974, II, pp. 387—395; F. PATRIZI, *Lettere e Opuscoli inediti*, priredio D. Aguzzi-Barbagli, Firenze, 1975; L. BOLZONI, *La »Poetica« di Francesco Patrizi da Cherso: il progetto di un modello universale della poesia*, u: »Giornale storico della Letteratura Italiana», XCI (1974), pp. 357—382 e XCII (1975), pp. 33—56; M. MUCCILLO, *La storia della filosofia presocratica nelle »Discussiones peripateticae« di Francesco Patrizi da Cherso*, u: »La Cultura», XIII (1975), pp. 48—105; L. BOLZONI, *A proposito di una recente edizione di inediti patriziani*, u: »Rinascimento», XVI (1976), pp. 133—156; H. VÉDRINE, *L'obstacle réaliste en mathématiques chez deux philosophes du XVIe siècle: Bruno et Patrizi*, u: »Platon et Aristote

ma ispravnoj Firpovoj primjedbi.⁸ Taj polemički karakter *Discussiones*, povezan s njihovom strogom filološkom impostacijom, omogućio je da se ovo Petrićevo djelo poveže s velikom tradicijom humanističke filologije, i da bude smatrano, kako piše Eugenio Garin, »velikim djelom filologije i povijesti filozofije, kao i važnim pozivanjem na predsokratski naturalizam«.⁹

U kompleksu opsežne Petrićeve filozofske produkcije — koja još od prvih radova potvrđuje izvanrednu širinu interesa, od literarnih preko filozofskih i znanstvenih, do onih političkog karaktera¹⁰ — *Discussiones peripateticae* jedinstveni su primjer zrelosti koju je dosegla renesansna kritika Aristotela i aristotelizma.

Ovo djelo isto tako pokazuje da je filozofski izbor u pravcu platonizma, prema kojem je autor rano krenuo, što potvrđuje se-

à la Renaissance» (XVIe Colloque International de Tours), Paris 1976, pp. 239—248; P. ROSSI, *Immagini della scienza*, Roma 1977, pp. 109—147.

⁸ Cfr. L. FIRPO, op. cit., p. 159

⁹ Cfr. E. GARIN: »Motivi della cultura filosofica ferarese«, cit. p. 428

¹⁰ Prije »*Discussiones peripateticae*« (1571) Petrić je bio objavio: *Di M. Francesco Patritio La città felice. Del medesimo, Dialogo dell' honore, Il Barignano. Del medesimo, Discorso della diversità de' furori poetici. Lettura sopra il sonetto del Petrarca. La gola, e'l sonno, e l'ociose piume*, In Venetia, per Giovan Griffio 1553; *L'Eridano in nuovo verso heroico di Francesco Patritio. Con i sostentamenti del detto verso*, in Ferrara, appresso Francesco de Rossi Da Valenza, 1557; *Le Rime di Messer Luca Contile, divise in tre parti, con Discorsi, et argomenti di M. Francesco Patritio, et M. Antonio Borghesi. Nuovamente stampate con le sei Canzoni dette le sei Sorelle di Marte*. In Venetia, appresso Francesco Sansovino et compagni, 1560; *Della Historia Dieci dialoghi*, in Venetia, 1560; *Il secondo tomo dell'Opere di M. Giulio Camillo Delminio*, in Vinegia, appresso Gabriel Giolito de' Ferrari 1560 (Petrić je priredio izdanje ovog drugog toma koji je sadržavao: La Topica, ovvero dell'Elocutione; Discorso sopra l'Idee di Hermogena; La Grammatica; Esposizione sopra il primo et secondo sonetto del Petrarca, a napisao je i epigraf u počast Camillu, što se nalazi na početku djela); *Diversorum praestantium poetarum carmina in obitu Irenis Spilimbergiae*, Venetiis, 1561; *Della Retorica Dieci Dialoghi di M. Francesco Patritio: nelli quali si favella dell'arte Oratoria con ragioni repugnanti all'openione, che intorno a quella hebbero gli antichi scrittori*, in Venetia, appresso Francesco Senese, 1562. U kritičkoj ediciji *Lettere e Opuscoli inediti* nalaze se, između ostalog, dva rada pod naslovom *L'insegna del Patritio* (pp. 165—166) i *Il Delfino o vero del Bacio* (pp. 135—164), koje bi trebalo smjestiti u period prije koncipiranja *Discussiones*. Što se tiče vremena nastanka dijaloga *Il Delfino*, interesantnog traktata o ljubavi, čini se da kritičari ni do danas nisu došli do nekog jedinstvenog mišljenja, iako se argumenti, koji govore u prilog tomu da pisanje ovog djela pada u mladenački period, čine prilično uvjerljivi. U vezi s tim cfr D. AGUZZI-BARBAGLIA: *Un contributo di Francesco Patrizi da Cherso alle dottrine rinascimentali sull'amore*, u: Year book of Italian Studies, Firenze 1972, pp. 19—50, i njegov *Introduzione* (Uvod) kritičkoj ediciji *Lettere e Opuscoli inedite*, cit., p. XXIII, a također i L. BOLZONI: *A proposito di una recente edizione di inediti patriziani*, u: *Rinascimento*, XVI (1976), pp. 147—149.

rija tekstova prije *Discussiones* a i sama Petrićeva autobiografija,¹¹ nije značio nezainteresiranost za filozofiju koja je dominirala školama. Naprotiv, Petrić je najavio potrebu da demonstrira koliko oštrom, toliko i strogo objektivnom kritikom, to jest — kritikom zasnovanom na tekstovima i dokumentima, neophodnost nadilaženja aristotelizma i nužnost buduće radikalne promjene u filozofiji.

I tako, iz jednog drugog aspekta *Discussiones peripateticae* svjedoče o bogatoj i složenoj Petrićevoj osobi, jer nam se on ovdje predstavlja kao filolog, erudit, povjesničar filozofije i duboki poznavalac a i strogi kritičar aristotelovskih doktrina. Ne treba zaboraviti ni važnost pozivanja na predsokratski naturalizam što, zajedno sa suptilnim raspravama o fizičkim i metafizičkim Aristotelovim dogmama, povezuje Petrića s pokretom Telezija i telezijanaca.¹²

Autora *Discussiones*, makar je blizak stavovima ficinijevskim i picovskim, ne pothranjuje više vjera firentinskih platoničara u »slaganje« (concordia) antičkih filozofa, a posebno u »slaganje« između Aristotela i njegovih prethodnika. Petrić demistificira ovaj koncept čineći od toga jedno esencijalno polemičko sredstvo i pred-

¹¹ Tako je nazvano autobiografsko pismo koje je Petrić uputio Bacciu Valoriju 1587. iz Ferrare, a koje je Solerti objavio prvi put, zajedno s jos sedam pisama također upućenih Bacciu Valoriju, i sada čine sastavni dio Barbaglijeve kritičke edicije. U njemu Petrić tvrdi da se još kao student medicine u Padovi oko 1547—48, »slušajući jednog franjevca kako izlaže platoničke ideje, zaljubio u to, pa je sprijateljivši se s njim, kasnije zamolio da ga uputi u Platonov nauk. Ovaj mu je, kao najbolji način, preporučio Ficinijevu *'Teologiju'*, na što se on bacio najvećim žarom. Takav je bio početak onog studija što ga je i kasnije uvijek slijedio« (Cfr. F. PATRIZI: *Lettere e Opuscoli inediti* cit., p. 47).

¹² Problem odnosa između Petrićeve filozofije i Telezijevih doktrina i to ne samo što se tiče *Discussiones peripateticae* nego i s obzirom na *Nova de universis philosophia*, trebat će pažljivo proučiti specifičnim istraživanjem. Dovoljno je ovdje pripomenuti da je Petrić održavao s Telezijem i telezijancima prijateljske odnose, ali je s njima vodio i korektnu polemiku. Antonio Persio, Telezijev učenik, nagovorio ga je da čita knjige njegova učitelja, moleći ga da iznese svoje primjedbe a i sumnje u Telezijeve doktrine ukoliko ih bude. Petrić je, uslišivši molbu prijatelja, napisao svoje kritike u formi dvaju pisama; jedno datirano 26. lipnja 1572, *Franciscus Patritius Bernardino Telesio, Philosopho omnium eminentissimo, salutem dicit*, i drugo: *Eminentissimo Philosopho Bernardino Telesio Franciscus Patritius*. Na ta pisma odgovorili su i Telesio i Persio: prvi sa *Solutiones Thylesii*, a drugi s dva manja djela: *Antonii Persii Apologia pro Bernardino Telesio adversus Franciscum Patritium*, i *Antonii Persii Responsiones ad abiecta Francisci Patritii contra Telesium*. Ove dokumente prvi put je objavio Fiorentino 1874. i mogu se naći u »Appendice dei documenti inediti e rari« na kraju II sveska njegovog djela o Teleziju (Cfr. F. FIORENTINO, op. cit., vol. I, pp. 358—381; i vol. II, pp. 1—19 i 375—398; o istom problemu može se vidjeti na stranicama kod E. GARINA: *Nota telesiana*; Antonio Persio, cit., pp. 432—441, i *Storia della filosofia italiana* cit., vol. II, pp. 652—656).

stavljajući to »slaganje« kao plagijat sa značenjem duboko različitim od onoga prihvaćenog u kontekstu platonizma 15. stoljeća.¹³

Analogno tome, preuzimanje druge velike teme firentinskog platonizma, tj. *prisca theologia* i *perennis philosophia*, što je nedirnuta sa Istoka dospjela sve do Krista, ima već u *Discussiones* polemički smisao i potpuno je jasno u funkciji izuzimanja Aristotela iz povijesti antičke filozofije.¹⁴ Sukobljavajući se sa svim tim pitanjima, Petrić nudi zaista široku sliku problema koji se tiču Aristotela i aristotelizma, počevši od onih koji se odnose na život i rad grčkog filozofa, na njegove odnose s prethodnicima i njegovo mjesto u povijesti antičke filozofije, pa do vrijednosti njegovih glavnih fizičkih i metafizičkih teorija. Tako se dobiva dojam da se nalazimo pred istinskim i čistim historiografskim istraživanjem, vođenim najrafiniranijim oružjem povijesne kritike i metodologijom koja pokatkad pokazuje crte velike zrelosti.

Kako na ovome skupu nismo u mogućnosti dotaknuti sve važne i brojne teme koje obuhvaća Petrićev tekst, ograničit ćemo se na razmatranje samo onih koje nalazimo u I tomu *Discussiones* a na koje, čini se, do sada povjesničari nisu obratili pažnju. U njemu nalazimo razmatranje o Aristotelovom životu i radu, koje nam se predstavlja kao istinsko historiografsko istraživanje.

Potrebno je preliminarno naglasiti da su mnogi od rezultata do kojih dolazi ova petrićevska analiza, pogrešni s gledišta modernih istraživanja. Prihvaćanje ovoga fakta, koji je uostalom nemoguće negirati, ipak ne umanjuje prema našem mišljenju povijesnu vrijednost Petrićevih istraživanja, jer je on želio, kako sam više puta

¹³ Pitanje slaganja između Aristotela i ostalih antičkih filozofa Petrić je sistematski razmatrao u II tomu *Discussiones*. On tu istražuje, da tako kažemo, izvore Aristotelove filozofije u njenim najrazličitijim aspektima te izdvaja razne »plagijate« koje je Aristotel napravio na račun svojih prethodnika.

¹⁴ U trećem tomu *Discussiones* (Aristotelis cum Platone aliisque veteribus a nemine premissam vel editam Discordiam libris septem persequitur) Petrić razlaže neslaganje između Aristotela i ostalih antiktih filozofa, tj. kritiku koju sam Aristotel upućuje na račun doktrina prethodnih filozofa. Čineći to on ipak smatra prijeko potrebnim »repetere breviter origo scientiarum« (Cfr. »Discuss. peripa«, t. III, l. I. pp. 292—294), te time predlaže rekonstrukciju izvora i razvoja filozofije kao alternativu Aristotelovoj rekonstrukciji sa snažnim naglaskom na temi »prisca theologia« Zaratustre, Hermije, Orfeja, Pitagore i Platona. Interes za kaldejsku i egipatsku filozofiju konstanta je Petrićeve filozofske produkcije. Dovoljno je da se primjerice sjetimo njegovog mladenačkog rada *Lettura sopra il sonetto del Petrarca: La gola e 'l sonno* cit., u kojemu se on u više navrata osvrće na jedan svoj *Rovere* gdje bi se trebalo govoriti o drevnim izvorima znanosti (cfr. ed. cit., p. 3b) i gdje je već spomenuta »prisca theologia« antiktih pjesnika i filozofa, prethodnika kršćanske objave; »Della Retorica« cit., gdje nalazimo, naročito u prvom dijalogu, pozivanje na Mage i na Zaratustru kao na »Prastare teologe« (»prisca theologi«) (cfr., ff. 4—5).

naglašavala, utemeljiti svoje izlaganje na strogoj objektivnosti, zasni-
vajući sve isključivo na dokumentima i svjedočanstvima.

U tom smislu, antiaristotelovska polemika, koja je zapravo »leit motiv« Petrićevih *Discussiones*, što se manifestira sve jasnije u svescima nakon prvog, ne čini nam se da utječe na filozofovu namjeru da postigne povijesničko i nepristrano izlaganje, neophodnu premisu ozbiljnijeg istraživanja samog aristotelizma.¹⁵ To i objašnjava sudbinu *Discussiones* kod povjesničara aristotelovske filozofije, sve do 19. stoljeća.¹⁶

¹⁵ »Nam et Aristotelis vitam omnem, ex variis fide dignissimis authoribus collegi; libros eius omnes conquisivi; controversias, quas subierunt, monstravi; ex controversiis quos potui, exemi; fragmenta eorum qui perierunt in unum condux; exotericorum, aliorumque eius generis, quaestionem arduam discussi; titulos aliquot Aristotelicos restitui; loca omnia, quibus Aristoteles suos libros, et extantes, et non extantes appellat, recensui. Librorum genera partitus sum, eaque in ordines digessi; libros suis generibus subiei, eorumque inter se ordinem constitui; Peripateticorum veterum, quantum colligere potui, historiam contexui; eorum in Aristotele interpretando, rationes; in philosophando, methodos ante oculos posui; quae optima ex Aristotelis sententia philosophandi ratio esset, quaeque optima in Aristotelis dogmatibus pervidendis esset methodus, exposui. In quibus omnibus institutum illum servavi, ut nihil sine Aristotelis ipsius, sine suorum interpretum, aliorumque probatissimorum authorum testimoniis dicerem; ea a quo auctore dicerentur, ostendi; locos monstravi; verba ipsa et Graeca quando habui, et Latina, attuli, quo ea, quae novitatem quandam prae se ferre videbantur, a me non existimares conficta.« (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, Dedicatio)

¹⁶ *Discussiones peripateticae* nisu imale drugih izdanja osim prvog, djelomičnog, iz 1571, i onoga kompletnog izdanja u četiri toma, objavljenog u Baselu 1581. Ovo djelo se smatralo rijetkim već 1591, kako svjedoči pismo *Veritatis studiosis* objavljeno na kraju prvog izdanja *Nova de universis philosophia*, a koje napominje neke od glavnih polemičkih teza *Discussiones*. To bi nas moglo navesti na pomisao da te teze nisu imale uspjeha i da su veoma brzo bile zaboravljene. Zapravo se sve odvijalo drugačije. Baš zato što su u osnovi svojoj bile povijesno i eruditsko djelo, *Discussiones peripateticae*, osobito prvi tom, imale su dug život i bile su upotrebljavane i citirane ne samo tijekom sedamnaestog stoljeća nego i u osamnaestom i devetnaestom stoljeću. Prema Jacobsovu izvještaju to je djelo odmah privuklo pažnju taragonskog biskupa Antonija Augustina, poznavatelja kanonskog prava, filologa i bibliofila koji ga je čitao pa zatim uputio svome prijatelju, povjesničaru Geronimu da Zuritu, uz riječi hvale i odobravanja (cfr. E. JACOBS: *Francisco Patricio und seine Sammlung griechisches Handschriften in der Bibliothek des Escorial*, Leipzig 1908, p. 7). Osim toga, to su djelo dobro primili i televizjanci, koji su na sebe, preko Mutija, preuzeli obvezu da ga brane od napadaja peripatetičara (cfr. THEODORI ANGELUTII — *quod metaphysica sint, eadem quam physica, nova... sententia. Qua multo obiter obscuriora Aristotelis, et magis recondita dogmata explicatur*, Venetiis 1584 i još *Exercitationum T. A. cum Francisco Patritio liber primus. In quo de metaphysicorum auctore appellatione et dispositione disputatur*, Venetiis 1585; FRANCISCI MUTI COSENTINI *Disceptationum libri V contra calumnias Theodori Angelutii in maximum philosophum Franciscum Patricium, in quibus pene universa Aristotelis philosophia in examen adducitur*, Ferrariae 1587). U vezi sudbine »*Discussiones*«, može

Prvi tom *Discussiones* o životu Aristotelovom i o djelima koja sačinjavaju »corpus aristotelicum« Petrić je posvetio svome uglednom učeniku Zacariju Mocenigu, koji je tada pod vodstvom odličnih aristotelovaca, kao što su bili Pandasio i Amalteo, bio student filozofije u padovanskom učilištu. Time je Petrić želio pružiti ovome učeniku »aspirante aristotelico«, uvod u studij Aristotela, iz jedne perspektive različite od one u školama, to jest s konkretnog i povijesnog gledišta, predstavljajući prije svega njegova djela i njegov život¹⁷. Bila je to prilika za Petrića da izradi jednu kompletnu i detaljnu Aristotelovu biografiju skupa s iscrpnim i potpunim tretiranjem problema koji se tiču cjelokupnog Aristotelovog »corpusa«.

se između ostalog spomenuti *Vitae comparatae Aristotelis ac Demostenis. Olympiadibus ac Praetoris Atheniensium digestae*, ab AND. SCHOTTO ANTVERP. De societate Iesu, Augustae Vinlicorum 1603; *Vestibulum Peripati, in quo de vita, libris, interpretibus atque etiam opinionibus Aristotelis agitur, et non pauca eorum, quae Franciscus Patricius contra eundem protulit, confutantur* a PAGANINO GAUDENTIO, s. d. (Ms. Urb. lat. 1554, sačuvano u Vatikanskoj biblioteci); MALCH. WEINRICHII *Oratio apologetica pro Aristotele, adversus calumnias et criminationes Francisci Patricii*, Lipsiae 1611; P. GASSENDI *Exercitationes paradoxicae adversus Aristoteleos*, 1624; *De Pietate Aristotelis erga Deum et homines libri duo* FORTUNII LICETI GENUENSIS, Utini 1645; T. STANLEY, *History of philosophy, containing the lives, opinions, actions, and discourses of the philosophers of every sect*, London 1655-60; R. RAPIN, *La comparaison de Platon et d'Aristote avec les sentimens des Peres sur leur Doctrine, et quelques reflexions Chretiennes*, a Paris 1671; D. G. MORHOFII *Polyhistor, literarius, philosophicus et practicus*, 1688—1692; G. VALLETTA, *Lettera in difesa della moderna filosofia e de' coltivatori di essa*, 1691—1697; G. VALLETTA, *Istoria filosofica*, 1697—1704; P. BAYLE, *Dictionnaire historique et critique*, Rotterdam 1695—97, t. I, la voce *Aristote*; J. A. FABRICIUS, *Bibliotheca graeca*, Hamburgi 1705—1728; *Censura celebriorum authorum sive Tractatus in quo varia viro- rum doctorum de clarissimis cuiuscue seculi Scriptioribus Iudicia traduntur, collegit* THOMAS POPE BLOUNT, Genevae 1710; *Les Eloges des hommes savans, Tirez de l'Histoire de M. DE THOU*, a Leyde, 1715; J. BRUCKNER, *Historia critica philosophiae, a mundi incunabulis ad nostram usque aetatem deducta*, Lipsiae 1742—44; Io. T. BUHLE, *De distributione librorum Aristotelis in Exotericos et Acroamaticos eiusque rationibus et causis*, Gottingae 1787; Io. T. BUHLE *Aristotelis Opera omnia graece ad optimorum exemplarium fidem recensuit, annotationem criticam, librorum argumenta, et novam versionem latinam adiecit...*, Biponti 1791; V. ROSE, *De Aristotelis librorum ordine et auctoritate*, Berolini 1854; V. ROSE, *Aristoteles pseudepigraphus*, Leipzig 1863.

¹⁷ »Quae, cum Patavii essemus, praesagiens ego, libentissime ex te exquirebam, et quae a doctoribus tuis, viris celeberrimi nominis, Federico Pandasio, et Octavio Amalteo, qui te in Aristotelis Ethicis ac Logicis instituendum susceperant, audiebas, et quae tute ipse vel studiose legeres, vel commentareris, communicabam tecum ex meis studiis quae tibi profutura sperabam; aliquid etiam praelegebam; te ad Aristotelem totum percognoscendum assidue adhortabar. Quas hortationes cum libenter exciperes, requisisti a me, ut Aristotelis tibi, librorumque eius, si quos praeter extantes scripsisset, notitiam aliquam traderem. Libenter id oneris suscepi; coepique eos, qui Aristotelicas res memoriae mandant, perquirere«. (Cfr. PATRIZI, *Discuss, perip.*, t. I, Dedicata)

U rekonstrukciji Aristotelova života Petrić se namjerno distancira i od antikle i od renesansne tradicije. Od biografija koje ima pred sobom, to jest od antikle, tu je život Aristotela od Diogena Laercija i ona koja se nalazi prije komentara *Kategorijama* od Giovannija Filipona. Od renesansnih tu je i Aristotelova biografija koja se pogrešno pripisuje Guarinu Veroneseu. Sve su one u njegovim očima nisu vrijedne osobite pažnje jer su u svojim osnovama apologetske¹⁸. Za Petrića povjesničaru nikako ne pristaje da po svaku cijenu ocrtava uzorne likove falsificirajući stvarnost, nego da iznosi ono što proizlazi iz dokumenata i svjedočanstava. Reagirajući na tu apologetsku tradiciju stvarenu oko Aristotelovog života, Petrić je potaknut da iznese čitavu seriju podataka koji će načeti plemenitu sliku antikle filozofa kakvu nam je prenijela tradicija.

Polemiki smisao ima i pažnja koju Petrić skreće na zlonamjerne izvještaje povjesničara Eliana i Ateneja gdje se govori o budalastoj filozofovoj mladosti, o njegovim neuspjesima na vojnom planu, o njegovim iskustvima iz farmacije, okolnosti koje sve »Diogenes et Ammonius et Guarinus subticuerunt«.¹⁹

¹⁸ »Reperi, eius vitam a tribus conscriptam, Laertio Diogene, Ammonio Hermiae, seu Philopono Ioanne, Guarinoque Veronense. Laertii non satis explicata res visa est; istos vero, encomia potius Aristotelica, quam vitae historiam scripsisse existimari potest. Itaque tum hos adhibendo, tum ex antiquis authoribus aliis exribendo, Aristotelis vitam et dimidium fere exaraveram«. (Cfr. PATRIZI, *Discuss, perip., t. I, Dedicata*). Aristotelov život od Diogena Laercija, na originalnom jeziku, nalazio se u dva izdanja: prvo izdanje iz 1533. (cfr. DIOGENIS LAERTII de vitis, decretis et responsis celebrium philosophorum libri decem«, Basileae, J. Froben, 1533, in 4°) i drugo, koje zahvaljujemo Stefanu, iz 1570. (cfr. DIOGENIS LAERTII de vitis, dogmatis et apophthegmatis eorum qui in philosophia claruerunt libri X cum annotationibus Henr. Stephani. Pythagoreorum philosophorum fragmenta. Cum latina interpretatione (Guilielmi Canteri), excudebat Stephanus, 1570). U Petrićevo vrijeme postojala su tri izdanja Aristotelova životopisa koji se pripisuje Amoniju od Hermije *Editio princeps* potječe iz 1503. i pojavljuje se baš kao predgovor Filoponovom komentaru Aristotelovih *Kategorija*. To će izdanje kasnije biti još dvaput pretiskano, 1545. i 1546. u Veneciji (cfr. PHILOPONI (olim AMMONII) in *Aristotelis Categorias commentarium*, edidit A. Busse, Berolini 1848, Praefatio, p. XVI). *Vita Aristotelis*, koju Petrić pripisuje Guarinu Veroneseu (o čemu vidi kasnije bilješke br. 25 i 26), bila je zapravo djelo Leonarda Brunija, nastalo oko 1430. i posvećeno Nicolau Albergatiju, kardinalu di Santa Croce (cfr. LEONARDI ARETINI: *Aristotelis vita*, ad Cardinalem S. Crucis, objavljeno u: I. DÜRING: *Aristotle in the ancient biographical tradition*, Goteborg 1957, pp. 168—178).

¹⁹ »Sea adolescens factus, cum dives a patre relictus fuisset, omnem haereditatem luxuriose vivendo consumpsit; ita de eo Aeliano, Variarum historiae lib. quinto scribente; Aristoteles abliguritis omnibus pecuniis quae ex haereditate parentis ad eum devenerant, in militiam profectus est: deinde cum sinistris malisque avibus hoc ei procederet, pharmacopolam egit. Frequentans autem Peripatum, et audiens docentium sermones, cum natura multis esset praestantior, habitum sibi comparavit, quem deinde in opus produxit. Quam eandem rem etiam Athenaeus li-

Petrić nije time namjeravao potcijeniti vrijednost svjedočanstava Diogena i Ammonia. Naprotiv, sam se vrlo često služi tim autorima. On se zapravo želi kritički poslužiti tim izvorima suprotstavljajući ih drugim izvorima, ne prihvaćajući svjedočanstva prije nego što ih je temeljito proučio. U *Discussiones* imamo brojne primjere ove kritičke upotrebe izvora: instrument kojim Petrić raspolaže sastoji se prije svega od broja izvora i njihovog suprotstavljanja, tako te samo međusobno slaganje svjedočanstava navodi našeg autora da prihvati jednu određenu činjenicu.

Tom metodom on razrješava i najsloženije čvorove Aristotelove biografije: od priče o njegovom naukovanju kod Sokrata,²⁰ preko odnosa s Platonom, do prijateljstva s Filipom i Aleksandrom Velikim. Dovoljno je pogledati samo neke od rezultata koje je postigao Petrić. Spor Aristotelov i Platonov i njegov odlazak iz Akademije, ovdje su rekonstruirani gotovo potpuno na osnovi Elijanovog svjedočanstva što Aristotelov razlaz s učiteljem svodi na razloge moralne prirode. Prema Elijanu, Aristotel je bio izbačen iz Akademije zbog svojeg ponašanja koje je Platon okarakterizirao kao nedostojno pravog filozofa. Zbog toga je Platonu postao bliži Ksenokrat, jedan drugi njegov učenik, kojega je Aristotel često napadao u svojim spisima.²¹ Čini se da je Petrić bio uvjeren kako je i sama Aristotelova kritika Platonove doktrine o idejama imala svoga korijena u motivima rivaliteta, a ne u filozofskom uvjerenju.²²

U svojoj biografiji Aristotela Petrić ne propušta priliku da ova ga prikaže u moralno-diskutabilnom svjetlu, spretno se koristeći različitim svjedočanstvima koja su mu bila na raspolaganju. Tako ne propušta pripomenuti pederastičnu Aristotelovu ljubav prema Hermiji i gotovo božanski kult što ga je Stagiranin gajio prema njemu.²³ Razmatrajući dosta složena zbivanja oko odnosa s Aleksan-

bro octavo attestatam in hunc modum reliquit: ... Hanc totam rem et Diogenes et Ammonius et Guarinus subticuerunt«. (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. I, p. 2).

²⁰ Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. I, pp. 2—3.

²¹ Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. I, pp. 3—4.

²² Cfr. per questo tema, PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. III, l. V, pp. 324—336: *Excussio eorum quae Aristoteles contra Ideas Platonis disputavit*.

²³ »Fuerat Hermias olim Athenis primum Platonis auditor, postea Aristotelis et auditor et deliciae, Παῖδις, ut Diogenes refert, ac etiam Suidas. Ab hoc Hermia, ut Strabo libro decimotertio narrat, honorifice habitus est, ita ut Pythiada, eius vel filiam, ut Suidas, seu nepotem, ut Strabo et Demetrius Magnes, seu etiam pellicem, ut Aristippus narat, cuius amore flagrabat, in uxorem dī xerit; tantaque est perfusus eius rei laetitia, ut ὀρεσχαλῶν, gaudio exultans, τῷ γυναικί, uxorculae, sacra eo more, quo Eleusinae Cereri, sacrificabant Athenienses, fecerit; paeanaque in Hermiam, tanquam Apollo esset, conscripserit, qui integer est apud Diogenem; quanquam Aristocles Peripateticus lib. septimo de Philosophia, ut est apud Eusebium libro contra Philosophos, cap. primo, ex epistolis ad Antipatrum Aristotelis, asserat, Aristotelem Pythada in

drom Velikim, Petrić se ne zadovoljava samo napomenom o prijateljstvu između suverena i njegovog učitelja, grčkog filozofa, nego se zaustavlja uz obilje detalja na opskurnim okolnostima pod kojima je završilo to prijateljstvo, kada je Aleksandar optužio Aristotela za izdaju, pa na kraju govori i o suodgovornosti Aristotela u ubojstvu makedonskog suverena.²⁴

Evidentan je polemički smisao izbora izvora: cijela njegova biografska rekonstrukcija nastoji demistificirati takav Aristotelov lik kakav je prikazan u antičkim biografijama kao i u onim biografijama koje su rezultat truda uglednih humanista, prije svega Brunija.

U uspješnoj Aristotelovoj biografiji, koju je napisao Bruni,²⁵ a koja je objavljena kako smo već rekli pod imenom Guarina Veronesea,²⁶ naglasak je bio stavljen na najpozitivnije strane ličnosti grčkog filozofa kao što su izvanredna inteligencija, skromnost i strogost navika, demokratsčnost prema slugama, rodoljublje, privrženost učenicima radi kojih nije oklijevao sukobiti se s Aleksandrom.²⁷ Razlaz s Platonom Bruni je vidio više kao neslaganje u metodi nego u sadržaju, jer su prema njegovom mišljenju obojica imali jednake stavove o najvažnijim predmetima, o običajima, o

uxorem duxisse ab obitu Hermiae«. (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.* t. I, l. I, p. 4).

²⁴ Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. I, pp. 4–6.

²⁵ Aristotelova biografija od ovog humanista bila je tiskana s mnogim greškama, u: PLUTARCHUS: *Vitae illustrium virorum sive parallelae*, Venetiis, Nicolaus Jensen 1478 (i ff. 217a–219a iz vol. II upravo sadrže: Aristotelis viri illustris vita per Guarinum Veronensem edita); ona se pojavljuje i u izdanju Plutarhových *Vitae* u Veneciji 1516. i u Erazmovom izdanju Aristotelovih djela 1539. (cfr. »Aristotelis ... vita per Guarinum Veronensem edita« u: PLUTARCHUS: »Vitae« Venetiis, 1516, i »Opera Aristotelis ...« per D^{ns}. Eras. Roterdamum, Basileae, 1539). U svojoj biografskoj rekonstrukciji Bruni se koristio svjedočanstvima Cicerona, Plinija, Gellija, Augustina, Elijana, a oslanjao se također i na Aristotelovu biografiju Diogena Laertija kao i na *Vita latina*. Ova je posljednja, kako se čini, imala dva izdanja u petnaestom stoljeću, točnije 1482. i 1496, u Veneciji (cfr. ARISTOTELIS Opera nonnulla latina per Ioannem Argyrophilum et alios, Venetiis 1482), a sada je nazvana *Liber devita et genera Aristotelis*. U vezi s tekstom vidi I. DÜRING, op. cit., pp. 151–158.

²⁶ Cfr. prethodna bilješka.

²⁷ »Forma quidem fuit haud quaquam conspicua; duobus tamen praecipue dehonestabatur, gracilitate crurum et pusillitate oculorum. Itaque quo dignitatem quandam redimeret adversus corporis vitia, et vestitu paulo insigniori utebatur et anulis digitos honestabat, et tonsuram ceterumque corporis cultum de industria adhibebat, cum tamen reliqua in vita modestissimus esset. Mores autem in eo graves et obsce- nitate ridiculoque alieni fuerunt, ceterum mites et qui benignitatem potius haberent quam prae se ferrent. Extat eius humanitas atque dilectio in patriam, in suos, in familiam, in discipulos, in omne denique genus humanum quam paulo post per singula persequamur«. (Cfr. LEONARDI ARETINI *Aristotelis vita* ... U I. DÜRING, *Op. cit.*, p. 171)

vrlinama, u odnosu na problem dobra i zla, o bogovima i o besmrtnosti duše.²⁸ U slici koju nam ocrtava firentinski humanist, Platon je bio prije svega čovjek izvanredne elokvencije i njegove misli su podsticale prije svega assensus bonae mentis bez strogosti logičkog rezoniranja.²⁹ Nasuprot tome, Aristotel je bio čovjek konciznog i koherentnog izlaganja i njegovu »opskurnost« ne bi trebalo pripisati njegovoj slaboj rječitosti, nego netočnim prijevodima.³⁰

Aristotel nam se tako predstavlja kao filozof koji je bio prikladniji za odgovor mladih dok je Platon pretpostavljao zreliju publiku. Ove iste teme nalazimo manje ili više naglašene, i u jednoj drugoj renesansnoj biografiji Aristotela, u onoj koju je napisao Filip Melanchthon.³¹

²⁸ »Vivo adhuc Platone in multis ab eo distare coeperat, nec deerant plane iam qui Aristotilem sectarentur. Nec tamen in summa rerum inter eos quidem philosophos contrarietas esse putatur aut dissio. Eadem enim videntur sectari Academici veteres ac Peripatetici, a Socratis Platonisque disciplina ambo fluentes, eandemque de virtutibus et moribus, de bonis et malis, de natura rerum, de immortalitate animorum opinionem habentes. Itaque in genere quidem ipso ac summa rerum nequaquam inter illos discrepantia est, in particulis vero et mediis quoque distare illos adversariusque apparet«. (Cfr. LEONARDI ARETINI *Aristotelis vita*... U I. DÜRING, *Op. cit.*, pp. 173—174).

²⁹ Cfr. LEONARDI ARETINI *Aristotelis vita*... U I. DÜRING, *Op. cit.*, p. 174.

³⁰ Cfr. LEONARDI ARETINI: »Aristotelis vita... u: I. DÜRING, *op. cit.*, p. 175. Na temu Aristotelove »opskurnosti« i o usporedbi sa *sipom* kojom se koristio i Petrić (cfr. primjerice »Discussiones perip.*», t. III, l. I, p. 295), može se čitati kod C. B. SCHMITTA: Aristotele as Cuttlefish: the origin and development of a Renaissance Image, u: »Studies in the Renaissance«, XII (1965), pp. 60—72. Kao svjedočanstvo o interesu koji su renesansni autori gajili prema ovom problemu može se spomenuti i *Oratio de causis obscuritatis Aristotelis*, predavanje što ga je održao Nuñez u Academia Valentina 1553. i koje je mnogo kasnije objavljeno, zajedno s još dvije disertacije od Bartolomea Josepha Pasquala i Juana Bautiste Monllora, profesorâ na sveučilištu u Valenciji; disertacije se također tiču Aristotela i nastojanja da se nađe najbolji način tumačenja i interpretiranja njegovih doktrina (cfr. svezak *De Aristotelis doctrina orationes philosophicae trestrium insignium Valentiorum Petri Joannis Nunnesii, Bartholomaei Josephi Paschalii, Joannis Baptistae Monlorii*, Francofurti 1591). U tim trima predavanjima (koja bi zaslužila pažljivu obradu zato što su izraz jednog zrelog pravca u renesansnom aristotelizmu) nalazimo opću orijentaciju i pojedine teme neobično srodne onima s kojima se suočava i Petrić u I tomu *Discussiones*, tako te nas to navodi na pomisao da je Crešanin upravo iz ovih spisa mogao dobiti poticaj za svoje djelo. No, sadašnje stanje istraživanja o Petrićevu životu, posebno s obzirom na događaje za vrijeme njegovog boravka u Španjolskoj, ne pruža nikakav objektivni podatak na osnovi kojega bi se mogla uspostaviti bilo kakva, makar i indirektna, veza između trojice aristotelovaca iz Valencije i Petrića.*

³¹ Cfr. *Oratio de vita Aristotelis, dicta in promotione Magistrorum a Phil. Mel., 1537 u Philippi Melanthonis cum praefationum in quosdam illustres auctores: tum Oratorium de clarissimum virorum vitis*, t. 2, Argentoratio Anno 1559, pp. 370—384. Ista ta *Vita Aristotelis* može se čitati i u: *Operum Aristotelis tomus tertius*, Basileae 1542, pod naslo-

vom *De vita Aristotelis, deque genere philosophiae, ac scriptis eius* per PHILIPPUM MELANTHONEM. Ta je biografija, još više od Brunijeve, didaktički pokušaj i u osnovi je okrenuta mladima. Objašnjavajući značenje svoje biografske rekonstrukcije, Melanchthon naglašava važnost poznavanja izvorne Aristotelove metode, koja nije iskvarena varljivom sofističkom vještinom, da bi se održali mir i jedinstvo kako u krilu *Ecclesia*, tako i u *Respublica*: »Dicam de Aristotele non ut fit in Panegyricis, sed breviter ea, quae de vita eius comperimus, recensebo; deinde de genere philosophiae et de scriptis eius aliquid adiciam, ut admoneam adolescentes, quod philosophiae genus maxime probandum atque expetendum sit; et ostendam, quantum prosit, ad Aristotelicam rationem ac methodum assuefactum esse. Ita enim statuo, sine hoc neminem unquam fore artificem methodi ullo in genere. Nec vero fieri potest, quin multa falsa sophisticè misceant hi, quibus ignota est via illa docendi, quam monstrat Aristoteles. Porro haec sophistica quantum parit errorum ac tumultuum in Ecclesia et in Republica?» (Cfr. »Oratio cit.«, p. 373). Raspravljajući o Aristotelovoj obitelji i o odgoju što ga je u njoj dobio, autor posebno naglašava njegovo porijeklo od Hipokratu, i važnost Hipokratovih doktrina za Aristotelovu medicinsku i znanstvenu formaciju (cfr. »Oratio cit.«, p. 373). Tako Melanchthon objašnjava Aristotelov interes za proučavanje prirode i traženje uzroka, interes koji je posljedica medicinske prakse tradicionalno gajene u njegovoj obitelji. Što se tiče problema odnosa Aristotela s Platonom, Melanchthonova su gledišta bez sumnje »konkordistička«, jer on govori o poštovanju i simpatijama koje je Aristotel gajio prema svome učitelju i ograničava njihove nesporazume na pitanja doktrine: »Multa autem extant honorifica testimonia Platonis de huius ingenio; vocabat enim Aristotelem Philosophum veritatis, et comparans eum cum Xenocrate, ait Aristoteli freno opus esse, Xenocrati calcaribus. Vicissim de magistro nisi praeclare sensisset Aristoteles, tam diu non putasset audiendum esse. Dicitur etiam Platoni aram posuisse, et Epigramma addidisse, quod extat, in quo amplissimo laudibus ornat Platonem... Quod vero homines imperiti similitudinem quandam inter eos intercessisse putant, eo quod Aristoteles interdum a Magistro dissentit saepe amicissimi sine offensione animorum dissentiunt, ita boni et docti viri sine acerbitate animorum dissimiles habent opiniones«. (Cfr. *Oratio cit.*, pp. 375–376). I Aristotelovi odnosi s makedonskim suverenima prikazani su u povoljnom svjetlu za grčkog filozofa, jer se ukazuje na stalnu naklonost koju su mu iskazivali, najprije Filip i kasnije Aleksandar. Razne optužbe koje se upućuju Aristotelu, kao primjerice da je bezbožan, za Melanchthona su tek posljedice mržnje kojoj je Aristotel bio izvrnut zbog svoga prijateljstva s Antipatom, i samo uvećavaju poštovanje i uvažavanje prema njemu, otkrivajući ga kao »divinitus ex heroica natura praeditus«. »Vita« zatim razrađuje Aristotelova djela i na sukobu s Platonom pokazuje svu važnost aristotelovske metode, dosta prilagođene poučavanju, pa ističe i veliko značenje intuicije »cognatio artium« koja je i ponijela Aristotela da studira sve discipline i izradi jedan sistematski doktrinalni »corpus«. Autor ima spremno mišljenje i o navodnoj Aristotelovoj »opskurnosti«. Za njega je ta »opskurnost« samo način da se izbjegne širenje doktrina, da bi se mogle sačuvati samo za one koji su na odgovarajući način prethodno pripremljeni: »Sed reprehenditur in Aristotele obscuritas, quam quidem ipse affectasse dicitur, quia dixerit libros suos editos esse, et non editos. Meo iudicio longe alio consilio hoc dictum est. Videbat prudentissimus vir, hanc methodi rationem non animadverti posse, nisi a liberaliter institutis: ideo inquit, non esse, editos, videlicet ineptis, qui non praeparati aliis artibus ista attingebant. Magna est elegantia et perspicuitas orationis in multis libris. Alicubi propter rerum exilitatem, quam ille propter methodum consecatur, dispu-

S obzirom na Petrićevu biografiju, razlike su očite; Petrićeva je pažnja usmjerena na precizno citiranje izvora, i na brižljiv izbor svjedočanstava koja se uvijek navode na izvornim jezicima, i koja on često uspoređuje i međusobno suprotstavlja.

U biografijama Brunija i Melanchthona nedostaje baš taj eruditski, znanstveni aparat koji je za Petrića najrigoroznija provjera istinitosti njegove rekonstrukcije. Nasuprot Bruniju i Melanchthonu, Petrić ne želi ocrtati uzoran život *Filozofa* reflektiran u Aristotelovoj biografiji: njegov se cilj, naprotiv, sastoji u tome da opiše propedeutiku u studij Aristotelove misli, i njegov život kakav se čini da proizlazi iz svjedočanstava i dokumenata. U tom smislu, kakva god bila točnost rezultata Petrićevih analiza, s obzirom na moderna istraživanja o Aristotelovom životu, čini nam se da taj pokušaj rigorozne primjene povijesno-kritičke metode nije bila mala stvar u njegovo vrijeme.

U prvom tomu *Discussiones* od najveće je važnosti čitav dio posvećen problemima koji se tiču aristotelovskog »corpusa«. I ovdje Petrić nastoji skrenuti pažnju na probleme što ih »toliko slavljena« aristotelovska mudrost postavlja onima koji se pripreme da prodru u njezine tajne. Za Petrića su svi ti problemi prije svega povijesnog i filološkog karaktera: Riječ je o tome da se utvrdi što je od te »božanske« Aristotelove znanosti doprlo do nas, što znači da prije svega valja rasvijetliti njegova djela, njihov broj, auten-

tatio fit obscurior; sed animadversa methodo, tenebrae illae discutuntur...« (Cfr. *Oratio* cit., p. 383). Na kraju Melanchthon potkrepljuje namjere koje je imao stvaranjem ove biografske rekonstrukcije usmjerene na to da mladež približi tom filozofu koji pruža najbolju metodu za proučavanje prirode i traganje za istinom, pa ovako zaključuje: »Haec eo dicenda putavi non solum ut magis ament Aristotelem iuvenes sed etiam ut cogitent, cur sit amandus, et in manibus habendus; planeque ita sentio, magnam doctrinarum confusionem secuturam esse, si Aristoteles neglectus fuerit, qui unus ac solus est methodi artifex. Nec alia ratione ad methodum assuefieri quisquam potest, nisi in hoc genere philosophiae aristotelicae mediocriter exerceatur. Quare iuvenes hortor, non solum ipsorum causa, sed etiam propter universam posteritatem, ut hoc optimum doctrinae genus, diligenter colant ac conservent. Plato ait, igniculum illum a Prometheo de coelo allatum, methodum esse. At hoc igniculo amisso, rursus homines transformarentur in belluas. Profecto cum sublata vera docendi ratione, nihil distant homines a belluis. Ut igitur hunc igniculum retineamus, hoc doctrinae genus quod tradidit Aristoteles, summo studio conservandum est«. (Cfr. *Oratio* cit. p. 384). U odnosu na Petrićev opis Aristotelova života, ova je biografija veoma oskudna osobito što se tiče znanstvenog aparata. Ovdje se, naime, ne spominju izvori iz kojih su crpljeni razni podaci. Nedostaje, dakle, baš to što je, po našem mišljenju, najvažniji moment Petrićeve rekonstrukcije, tj., nedostaje povijesno-kritička metoda, stalna referenca na izvore, na antikna svjedočanstva, dakle sve ono što ukazuje na namjeru da se ostvari što je moguće više utemeljeno i objektivno izlaganje.

tičnost, točan naslov, naznačujući njihov redoslijed prema originalnoj filozofovoj shemi.

Time Petrić ne želi toliko predložiti nov, originalni pristup aristotelizmu, koliko obnoviti antiktini, izvorni način da se bude aristotelovac. To je način koji je već bio svojstven Aristotelovim učenicima od Teofrasta do Andronikusa s Rodosa, i koji prije svega ne traži odbacivanje vlastitoga slobodnog istraživanja na tlu filozofije, ni poštivanje principa autoriteta. Usmjeravajući svog učenika Zaccarija Mocenigu na taj put, Petrić je svjestan toga da nudi iz temelja drugačiji pregled od onoga koji se uglavnom primjenjivao na sveučilištima njegova doba, gdje je bio običaj, kako se on žali,³² čitati samo neka od djela Aristotelovih, a i od tih samo neka poglavlja, i to uvijek ista. On, međutim, preuzimajući misao na koju su već Barbaro i njegova škola stavili poseban akcent,³³ predlaže cje-

³² »Hanc in Aristotele intelligendo rationem, optimam atque unicam, (mirum dictu) neminem, seu Graecorum, seu Arabum, seu Latini nominis interpretem, secutum adhuc comperi. Solent quidem plerique ex duobus, vel tribus Aristotelis dictis dogma integrum fabricare. Ex omnibus tamen qui construxerit, neminem vidi. Neque id mirum: siquidem plerique fere omnes, qui ad Aristotelem accedunt, parte tantum ea, quae in Italicis Scholis praelegitur, sunt contenti: ut audiant scilicet de Logicis, Praedicabilia, Categorias; de Interpretatione, quatuor prima capita, primi libri de syllogismis; primi de Demonstratione aliquot tantum capita, secundi fere nulla; Topicos atque Elenchos ne attingant quidem; de Physicis vero, primum, ac secundum, et partem tertii, partemque quarti, atque octavum; primum et secundum de Coelo; duos de Generatione, ac tres de Anima. Nulles praetera alios. Metaphysicos vero primum maiorem, ac minorem, tertium, sextum, ac undecimum ex Graeca enumeratione. Idque quadrennio integro, quadruplicis ordinis Philosophi perlegunt auditoribus. De reliquis, omnibus totlibris mirum silentium. Idque commodo auditorum aiunt statutum: uti scilicet quam citissime medici efficiantur, possintque humano generi ocysime opitulari non autem in inani philosophia plus temporis terere, quam medicinae usus requirat. Qua sane constitutione efficitur, uti nemo Italicorum studiosorum Aristotelem totum unquam perlegat, saepeque accadat, uti e discipulo ad docendi munus evectus, consuetis libris deditus, quaestionibusque quas in eorum librorum expositione, consuetudo est movere, evolvendis occupatus toto vitae curriculo, reliquum Aristotelem omittat, ac legere, nedum perpendere negligat. Unde evenit, tempore quo Patavii philosophiae studerem, uti doctor magni nominis quidam, dum cum suo (quam ita vocant) concurrente disputaret, eumque convincere vellet, ex quarto, quem vocant, meteoro loca afferebat, ex iis argumenta nectebat, quibus ille, qui quantum eum nunquam viderat, ita irretiebatur, ut vel obmutesceret, vel respondendo, circumstantium cachinnos commoveret«. (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. XIII, p. 173).

³³ O inzistiranju Ermolaoa Barbara na nužnosti direktnog i integralnog čitanja Aristotela i o tekstovima u vezi s tim vidi A. FERRIGUTO, *Almorò Barbaro. L'alta cultura del Settentrione d'Italia nel '400, i «sacri canones» di Roma e le «sanctissime leze di Venezia u Miscellanea di Storia Veneta*, priređeno u »R. Deputazione Veneta di storia patria, serie terza, Tomo XV, Venezia 1922, pp. 122 e 179—180.

lovito čitanje svih Aristotelovih djela, kao neophodan preduvjet razumijevanja njegove filozofije.³⁴

Problemima što se tiču Aristotelovog »corpusa« posvećeno je čak osam knjiga od trideset koje sačinjavaju I tom Petrićevog djela.³⁵ Jasno je da bi na ovome skupu bilo nemoguće slijediti razvoj artikuliranog i složenog Petrićevog izlaganja. Ogradit ćemo se samo na to da napomenemo neke od značajnijih rezultata njegove analize.

Pitanja koja se tiču autentičnosti i broja Aristotelovih tekstova, razmatrana su u drugoj, trećoj i četvrtoj knjizi I toma *Discussiones*. Navodeći razne knjige aristotelovskog »corpusa«, uključujući knjige nabrojene u antiknim listama Aristotelovih djela i one koje su doprle do naših dana,³⁶ Petrić u njima pažljivo razmatra problem

³⁴ Podsjetimo se posvete Zacariju Mocenigu: »... te ad Aristotelem totum percognoscendum assidue adhortabar« cit. opširnije u bilješci br. 17.

³⁵ Naslovi knjiga: *Aristotelicorum librorum enumeratio; Aristotelicorum librorum disquisitio; Aristotelicorum librorum diudicatio; Aristotelicorum librorum loca citata, et aliquot tituli restituti; Aristotelis libri acroamatici, epoptici Exoterici Encyclii Ecdedomeni; Aristotelicorum librorum non extantium, fragmenta Verborum, Sententiarum, Dogmatum; Aristotelicorum librorum extantium per genera distributio; Aristotelicorum librorum in singulis generibus distributio*. Suočavajući se sistematski s tim problemima, Petrić je zadovoljio već istaknute zahtjeve drugih eksponenata bilo aristotelovske, bilo antiaristotelovske tradicije, kao što su Giovanni Francesco Pico della Mirandola, Vives, Nizolio, Ramo, Nuñez i Pasqual. Pregledavajući djela tih autora nije teško u njima pronaći osvrte na problem Aristotelovog »corpusa«, bilo zbog toga što se u njima raspravlja o problemima autentičnosti ovog ili onog Aristotelovog teksta, ili jer se govori o svemu što se tiče promjena koje su ta djela doživjela, njihovog ponovnog otkrića, ezoteričkih i egzoteričkih spisa. Ipak ni jedan od spomenutih autora ne posvećuje tim problemima specifičan traktat kao što to čini Petrić. (Cfr. Io. FRANCISCI PICI *Examen vanitatis doctrinae Gentium, et veritatis Christianae disciplinae*, lib. IV, capp. IV, V, VI u I. F. PICI *Opera quae extant omnia*, Basileae 1519, pp. 668—676; I. L. VIVIS *De Aristotelis operibus censura* u *Opera omnia*, Valentiae Edetanorum 1782, t. III, pp. 25—37; M. NIZOLII BRUXELLENSIS *De veris principiis, et de vera ratione Philosophandi, contra Pseudophilosophos, et simul de falsis eorum principiis libri IV*, Parmae 1553, lib. IV, cap. 6 *Libros qui hodie sub Arist. nomine leguntur pleurosque non vere esse Aristotelicos, sed subdititios et adulterinos, contra communem Pseudophilosophorum opinionem*; P. RAMI *Scholarum Dialecticarum seu Animadversionum in Organum Aristotelis, libri XX*, il cap. VII, *De Logica Paripateticorum*, Francofurti 1594, l. I, pp. 22—27 i, opet u vezi s Aristotelovom »opskurnošću«, lib II, cap. X *De Aristotelis, earumque remediis*, predavanje održano na sveučilištu u Valenciji 1553. i B. I. PASCHALII: *De optimo genere explanandi Aristotelem, et de vi atque usu artis Dialecticae*, predavanje održano na sveučilištu u Valenciji 1565, objavljeno u: *De Aristotelis doctrina orationes philosophicae tres cit.*, »Francofurti 1591. O antiaristotelovskoj renesansnoj polemici kod nekih autora, koji su ovdje citirani, vidi C. VASOLI: *La dialettica e la retorica dell' Umanesimo. Invenzione e Metodo nella cultura del XV XVI secolo*, Milano 1968.

³⁶ Sabirući knjige koje su se sačuvalе pod Aristotelovim imenom, kao i one koje se nisu sačuvalе ali ih je nabrojio Diogen Laertie bilo u

kontroverznih i dubioznih djela i prekopavajući po antiknoj tradiciji, uz detaljnu analizu, upućuje na razloge koji su ga naveli na to da smatra sumnjivima gotovo sva Aristotelova djela³⁷. Time on namjerava pokazati koliko slabašne temelje ima sveopće poštovanje »aristotelovske mudrosti«³⁸ i, inzistirajući na tim temama, ukazuje na značaj koji on pridaje ovome što bismo mogli nazvati »pars destruens« njegove lekcije o aristotelizmu, iako u narednoj, četvrtoj knjizi, nastoji izvesti nekakvo spašavanje »izgubljene« aristotelovske filozofije.³⁹

Vita Aristotelis bilo u biografijama drugih filozofa, a također i one koje su spomenuli drugi autori (Simplicije, Aleksandar iz Afrodizije, Atenej, Porfirije, Makrobije, Klement Aleksandrijski, Nikefor i Stobej), Petrić doseže brojku od ukupno 747 knjiga, od kojih posjedujemo samo trećinu, a uz to još i ne znamo predstavlja li ta trećina najvažniji ili najbeznačajniji dio Aristotelova *corpusa* (Cfr. PATRIZI: »Discuss. perip.«, t. I, l. II, pp. 13–18).

³⁷ »Est tamen quod animum meum magis etiam cruciet: quandoquidem et haec eorum tertia pars, quam vis retinemus, vel tota, vel maiore ex parte, in magna est controversia. Neque enim defuere viri docti, qui nullum horum librorum Aristotelis esse revera contenderent, sed Aristotelicorum Epitomas, et compendia, a Nicomacho Aristotelis filio ex patris libris excerpta, ac contracta, quod Marius Nizolius magno apparatu probare est aggressus. Cuius sententiam etiamsi non probem, attamen multae me rationes in dubium adducunt, de maiore horum librorum parte. Nam de ducentis et duobus libris, quos nomine eius circumferri superius ostendimus, multi sunt, qui Aristotelem auctorem nulla ratione agnoscunt, liquidoque constat, non ab eius profectos esse calamo. Alii rursus ita dubii atque ambigui sunt, ut Aristotelis eos esse, nulla certa ratione affirmare possimus«. (Cfr. PATRIZI, Discuss. perip., t. I, l. III. p. 18). U vezi s Nizolijem, cfr. MARII NIZOLII BRUXELLEN-SIS *De veris principiis et de vera ratione Philosophandi contra Pseudo-philosophos libri IV*, Parmae 1553, p. 167.

³⁸ »Controversiis Aristotelicorum librorum superiore volumine expositis, scio te, ornatissime Zacharia, magnam animo cepisse molestiam; quod videatur nullo iam gradu Aristotelica philosophia consistere, nullo firmo solo dogmata eius sita. Si enim omnes primo in universum libri, tum extantes, tum etiam qui ad nostra secula non pervenerunt; deinde ii, quos prae manibus habemus singuli, in dubium vocentur, nullaue certitudine, quod Aristotelici sint, nitantur, iam non immerito nullam Aristotelis philosophiam esse possumus arbitrari«. (Cfr. PATRIZI, Discuss. perip., t. I, l. IV, p. 34).

³⁹ »Quod si admittatur, frustra iam te Aristotelicis studiis inhiare, vanum iam omnem tuum laborem futurum, recta ratione vereare. Huius vero spei abiectio, quam, maximis profectibus te illustrem futurum, tu, tuique et cognati et amici omnes, animo conceperamus, non sine magno animi dolore sentiri potest. Hunc autem dolorem nimia quaedam et superstitiosa forsant diligentia mea videtur incussisse. Quid enim opus fuit, notitiam Aristotelicorum librorum aliquam flagitanti, tam exactam dare, ut nulla prorsus evaderet? ac tibi philosophiae cupidine flagranti non solum remoras obicere, sed omnem omnino cursum intercideret? Sed ego ipse, qui id vulnus nimis minuta diligentia infixi; alia, non minutiore, medicari tentabo, iisdem antiquorum authorum et herbis et succis. Ex eorum enim testimoniis concinnabo tibi historiam quandam, ex qua forte aliqua eruatur medela, quae istum tuum dolorem lenire,

I tu, s *Diiudicatio librorum Aristotelis*, zaista pokušava spasiti od sumnje neka od Aristotelovih djela, utvrđujući, uz pomoć antik-nih komentatora, kriterije za prosuđivanje autentičnosti barem nekih Aristotelovih djela.

Prema navodima Simplicija u *Proemio* za *Praedicamenta*, tih kriterija ima šest: učestalost fraze, stil, doktrina, citiranje knjiga koje su smatrane sumnjivima i knjigama koje su zaista autentične i svjedočenje Aristotelovih učenika i sljedbenika.⁴⁰ Od svih tih kriterija za Petrića su prihvatljiva samo svjedočenja učenika i sljedbenika, budući da karakteristike uzete u obzir u prva tri kriterija (učestalost fraze, stil, doktrina) mogu lako biti rezultat imitiranja, dok četvrti kriterij (citiranje knjiga koje su smatrane sumnjivima u doista autentičnim knjigama), iako bolji, već zahtijeva sigurnost u autentičnost knjige u kojoj je ova sumnjiva spomenuta.⁴¹ Za Petrića je najvrjedniji kriterij onaj koji se zasniva na svjedočenjima starih aristotelovaca, na prvom mjestu Teofrasta, Andronika i učenika, a zatim, na silaznoj skali po značenju, svjedočenja povjesničara filozofije ili »rerum philosophicarum colectores«, pa svjedočenja antik-nih prevoditelja i pisaca.⁴² Tako Petrić započinje minuciozno i

atque animum fluctuantem comprimere valeat«. (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. IV, p. 34).

⁴⁰ »Ex hac itaque historia investigemus, si quam forte rationem inveniamus, qua animos nostros, ac Aristotelis libros, ex controversiis eruamus. Cuius rei initium recte videtur inde accipi posse, unde veteres eius interpretes, contrarios eius libros, quod sui essent, diiudicarunt. Usi autem sunt ad id faciendum rationibus sex potissimis: si stylus videretur idem cum Aristotelico. Si dogmata eadem. Si sententiarum frequentia. Si aliis libris indubiis, dubius citaretur. Si eum esse Aristotelis, discipuli eus testatum reliquissent. Si eius esse, sectatores Peripatetici iudicassent. Quae quidem omnia ex Simplicii proemio in praedicamenta colliguntur. (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. IV, p. 37)

⁴¹ »Has igitur rationes perpendamus, ut secure inde Aristotelicos libros dignoscere queamus. Ac primum dicamus conceptus ipsos et sententias *πικνὰς*, ut ait Simplicius, frequentes, non ita proprios Aristoteli esse, ut non etiam alii authores multi, iis sint usi... Neque vero stylus ipse, ac phrasium modus satis est argumenti ad id confirmandum; quandoquidem stylus aliquis, vel elegantissimus, per imitationem effingi ita potest, ut vix, et ne vix quidem discerni queat: quod verum esse multi docti nostrae aetatis viri ostenderunt, dum Ciceroniani volunt esse. ... Stylus igitur, vel quia ab alio effingi, vel quia ab eodem variari potest, argumentum sufficiens non est, quo scripta authoris alicuius esse, secure iudicare possimus. Quarta melior multo est ratio, quando ab authore ipso, aliquo libro alius liber uti suus appellatur, dummodo illud advertatur, ut prius ille liber in quo alter vocetur, legitimus sit. ... Ut id constet, securissima mihi omnium ratio ea esse videtur, quam quinto loco Simplicius posuit, quod Aristotelis discipuli librum aliquem pro Aristotelico revera agnoverint, nec proprium, magistri nomini supposuerint. Sextae autem rationis firmitas, paulo post clarebit, quae est, quando Aristotelis interpretes, aliquem pro Aristotelico recipiunt«. (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. IV; pp. 37–38)

⁴² »Ego vero octo, ad summum, reperio Aristotelicorum librorum testimonia. Primum, quod discipuli eius, preasertim Theophrastus, qui

podrobno istraživanje koje je dosta teško ukratko izložiti, pa smo prisiljeni i u ovom slučaju samo pripomenuti neke rezultate.

Već je rečeno da Petrić pridaje osobito značenje svjedočanstvima Aristotelovih učenika posebno Teofrasta. Na osnovi njegovih svjedočanstava on utvrđuje autentičnost *Fizike* ali samo za sedam njenih knjiga⁴³ dok se na osnovi svjedočanstava Andronika i filozofa njegovog vremena, mogu smatrati autentičnima neka druga djela, među kojima *Kategorije*, *De coelo*, *De anima*, knjige *Metafizike*.⁴⁴ Postoje i druga svjedočanstva na osnovi kojih bi se mogla dopustiti autentičnost biologijskih knjiga, ali ona nemaju za Petrića istu vrijednost kao prethodna, jer su iz kasnijeg razdoblja.⁴⁵ Gotovo su potpuno bez vrijednosti ona o šestoj, sedmoj i osmoj vrsti, jer potječu od prevodilaca i drugih antiknih pisaca, koji su mogli prihvatiti autentičnost knjiga logike, etike, politike, retorike i poetike.⁴⁶

librorum eius (etiamsi id Aristotelis testamento non appareat) haeres fuit, aliquem librum Aristotelis esse indubie attestetur. Secundum, si indubius eo testimonio liber, alium librum uti Aristotelis, appellet. Tertium, si ab Andronico, qui Aristotelis librorum repertor, iudex et vindex fuit, Aristotelis esse affirmetur. Quartum, si ab Andronici auditoribus eiusque aetatis viris iudicatus fuerit Aristotelicus. Quintum, quos ab Andronico atque his iudicati libri, citaverint. Sextum, quos philosophicarum rerum collectores pro Aristotelicis iudicaverint. Septimum, quos Aristotelici interpretes pro suis vindicaverint. Octavum, quos classici scriptores pro Aristotelicis nominaverint. Omnium tutissimum, ac validissimum testimonium est primum illud Aristotelicorum discipulorum, ex quo secundum pari formitate pendet». (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. IV, p. 38).

⁴³ »Physicos itaque hos quinque libros, scilicet priores, Theophrasti, Eudemi, atque etiam Andronici testimonio, procul omni dubio Aristotelis esse recte tenemus. Alterum est Eudemi, sed tacitum testimonium, sextum, et octavum physicum Aristotelis esse. Quod Simplicius proemio septimi sic attestatur. Quod etiam confirmat Eudemus, qui universae huius disciplinae fere, ad hunc librum, capita secutus, hunc reliquit, ac praeterit veluti superfluum, et proficiscitur ad ea capita, quae ultimo libro disserenda proponuntur. Ex quibus patet, Eudemum, sexti et octavi capita prosecutum. Septimum vero praeteritum ab eo, ab Alexandro etiam nothum habitum, a Themistio pene praetermissum ipse Simplicius est author, ipse vero ὑπομνημαῖον esse existimat. Haec Theophrasti, ac Eudemi, duo tantum testimonia de Aristotelicis libris tota authorum antiquitate, neque ulla alia comperta habeo. Quibus, septem tantum libri Aristotelis revera esse confirmantur, ii scilicet quos Physicae auscultationis vocant omnes, praeter septimum. Hos igitur septem pro Aristotelis germanis ac genuinis, secure ac indubie retineamus». (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. IV, p. 39).

⁴⁴ Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. IV, pp. 40—41

⁴⁵ Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. IV, pp. 41—42

⁴⁶ U vezi s tim posljednjim svjedočanstvima, Petrić upravo zaključuje: »Omnes itaque qui extant Aristotelis nomine libri, his testimoniorum generibus Aristotelis esse dici possunt. Sed duo illa prima genera certissima sunt. Duo secunda, secundo certitudinis loco sunt collocanda, cum multa incertitudine, ob eas quas diximus saepe rationes. Reliqua vero multos continent libros, quos Aristotelis non esse certo asserere

Očito je da je ono što Petrić ovako »spašava« od Aristotelove znanosti, više privid nego stvarnost, jer kako je rečeno uz pomoć Teofrasta prihvaća kao autentične samo sedam knjiga *Fizike*, dok sve ostalo iz Aristotelovog »corpusa« ostaje više ili manje sumnjivo.

I istraživanja točnih naslova raznih Aristotelovih knjiga, osvjetljava nesigurnost tradicije koja nam je prenijela pokatkad potpuno arbitrarne naslove pojedinih djela, koji ne odražavaju ni izdaleka Aristotelove namjere, a bili su izabrani zbog potpuno izvanjskih razloga.⁴⁷

Kao primjer Petrić navodi slučaj *Metafizike*, koju je, prema njegovu mišljenju, tako nazvao Andronik »nulla sane nec ab Aristotele Autoritate, neque a re ipsa sumpta ratione«.⁴⁸ Petrić nastoji identificirati naslove pojedinih knjiga *Metafizike*, polazeći ili od predmeta koji su u njima tretirani ili od riječi kojima se sam Aristotel služi osvrćući se na njih.⁴⁹ Njegova metoda uvijek je ista: približiti se što je moguće više originalnim Aristotelovim tekstovima, kontrolirajući na toj osnovi, činjenice prenesene iz tradicije. Što se tiče sistematičnosti i jasnoće, primjerno je istraživanje koje nalazimo u šestoj knjizi I toma *Discussiones*. Ovdje se Petrić suočava s problemom Aristotelovih ezoteričkih i egzoteričkih spisa,⁵⁰

possumus«. (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. IV, pp. 44 i dalje; u vezi s dugom i detaljnom raspravom o autentičnosti »Etikâ«, »Analitikâ«, »Topikâ« i »Economikâ«, vidi pp. 45—49).

⁴⁷ Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. V, pp. 50—63.

⁴⁸ Cfr. naredna bilješka

⁴⁹ »Metaphysicos vero libros, certum est ab Aristotele eo nomine nusquam appellatos. Videtur tamen ea appellatio antiquissima, quoniam Nicolaus Damascenus eam appellationem videtur agnovisse, qua Theophrasti hibellum qui circumfertur appellavit, et post cum Plarchus in Alexandro, hos libros nominat (grčki tekst) *Revera enim tractatio metaphysica*; itaque potest videri ab Andronico haec appellatio manasse quae certe Aristotelica non est, qui primis duobus capitibus proponit his libris de Sapientia se tractaturum. Initio postea tertii libri Scientiam de ente nominat. Sequenti vero capite ait ad philosophum pertinere eius tractationem; primo postea capite 5. libri, eam Primam philosophiam nominat, et mox Theologiam. Quae nomen multitudinis in causa forte fuit ut Andronicus (si tamen is fuit) quo certo nomine eos appellaret dubius, aliud finxerit, ac μετὰ φυσικὰ appellaverit; nulla sane nec ab Aristotelis autoritate, neque a re ipsa sumpta ratione; nam Aristoteles Primam philosophiam hanc vocat, quia de substantiis, quae priores physicis substantiis sunt, pertractatur«. (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. V, p. 62)

⁵⁰ »Contulimus tibi zacharia iucundissime, libro antecedente, in unum: multo nostro labore ac pene taedio conquisita, omnia, omnium librorum, qui uti Aristotelis circumferuntur loca, quibus libri alii appellantur. Haec res, a multis Aristotelicorum dogmatum studioci desiderata a nemine adhuc fuit tentata. In quibus locis quoniam aliquoties Exoterici quidam sermones, ac Enyclii sunt adducti, praesenti labore propositum est nobis tibi exponere, quid sibi vir is voluerit, cum a se scriptos Exotericos, Encyclios, ac Ecdedomenos libros memoret; ad eosque adeundos, lectores remittat. Multos namque magnos viros, haec res non mediocriter

problemom koji je uvijek mučio historičare aristotelizma i koji je i u renesansi bio predmetom specifične rasprave, što pokazuje djelo Otaviana Ferrara *De sermonibus exotericis* koje se pojavilo u Veneciji 1575, nekoliko godina poslije objavljivanja *Discussiones*.⁵¹

Petrić razmatra taj predmet s neobičnom jasnoćom, započinjući time što citira sva mjesta gdje grčki filozof govori o ezoteričkim, encikličkim i endedomeničkim knjigama,⁵² prelazeći potom na pregled različitih i neujednačenih interpretacija antiknih autora.⁵³

S obzirom na dvosmislenost tog pitanja, Petrić nastoji, ne odvajajući se nikad od slova Aristotelova teksta, riješiti problem evociranjem jedne veoma stare tradicije od koje, prema njegovom uvjerenju, potječe razlikovanje ezoteričkih od egzoteričkih spisa. Još

torsit; et adhuc est sub iudice lis», (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. VI, p. 63)

⁵¹ U posveti Bartolomeu Capri, gdje objašnjava intencije svoje knjige, Ferrari naglašava potrebu specifičnog istraživanja Aristotelovih ezoteričkih spisa, i to prije svega zato da se pobiju mišljenja nekih modernih učenjaka (on spominje Sepulveda) koji u njima ne vide posebnu vrstu spisa, prilično različitu i po formi i po sadržaju od drugih knjiga što čine Aristotelov »corpus« nego »qualescunque, extra corpus illud, in quo testes citantur«. Da bi objasnio karakter tih djela, Ferrari podsjeća na običaj, koji je postojao u filozofskim školama antike, da se doktrine ljubomorno čuvaju od javnosti i povjeravaju samo izabranom slušateljstvu. Analogno tome postupao je i Aristotel koji je ljubomorno čuvao svoje akroamatičke knjige, a objavljivao je samo one dijaloge koji nisu bili pisani rigoroznom znanstvenom i deduktivnom metodom pa su bili za opću upotrebu: »Ex iis in Autoprosopis et Acroamaticis consulto dici occulte, et certis demonstrationibus titutur, quas, quia sunt obscurae, non intelligit multitudo. In Dialogicis et Exotericis, cum ad communem utilitatem disserat, ea re adhibet simplices atque apertas rationes, cognitū facile etiam turbæ imperitorum«. (Cfr. OCTAVIANI FERRARIJ... *De Sermonibus Exotericis liber ad Bartolomaeum Capram*... Venetiis 1575, pp. 37–38). Ottaviano Ferrari rođen je u Milanu 1518, a umro je u Padovi 1584. Prema onome što nam prenosi Argelati, bio je profesor etike i politike a kasnije i peripatetičke filozofije u Padovi i: in aetatis suae Philosophia praesertim tantus fuit, ut Aristoteles alter appellaretur«. Osim »De sermonibus exotericis«, napisao je brojna druga djela, među kojima: *De disciplina encyclo ad L. Annibalem Crucium liber*, Venetiis 1560; *De origine Romanorum liber ad Franciscum Filodonium*..., Ticini 1588 (Cfr. F. ARGELATI, *Bibliotheca scriptorum mediolanensium*..., tomi primi pars altera, Mediolani 1745, coll. 609–611; M. E. COSENZA, *Biographical and bibliographical Dictionary of the Italian Humanists*, Boston 1962, vol. II, p. 138). Možda je Ottavianiju Ferrariju, kao uglednom ekspertu, bilo 1553. upućeno Curioneovo pismo o autentičnosti Aristotelovih tekstova. U tom pismu Curione, na isti način i s istim argumentima kao i kasnije Petrić, podržava mišljenje o autentičnosti Aristotelove knjige *De mundo*. (Cfr. CAELII SECUNDI CURIONIS *Selectarum epistolarum libri duo*, Basileae 1553, pp. 84–90, epistola *An libri qui Aristotelis nomine circumferuntur, sint Aristotelis, necne*, Caelius S. Curio Oct. Fer. suo s. d.).

⁵² Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. VI, pp. 63–64.

⁵³ Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. VI, pp. 64–65.

od vremena Noe, prihvaćen zatim od Egipćana i Armenaca, Kaldejaca i Grka, raširio se običaj tajnovitosti u umjetnosti i znanosti. Običaj se s vremenom mijenjao da bi gotovo nestao s Aristotelom koji je, udaljujući se od linije što su je prethodno slijedili Orfej, Pitagora, pa jednim dijelom i sam Platon, »omnes disciplines aperte omnibus velaminibus demptis, tradidit«. ⁵⁴ Ovdje tek natuknuta, ta će tema biti razrađena u II tomu *Discussiones*, u sklopu tretiranja povijesti filozofije shvaćene kao drevna tradicija filozofskog i religioznog znanja božanskog porijekla, izražena u simbolima i mitovima, što je sve prema Petriću, u biti ostalo potpuno strano Aristotelu. ⁵⁵ O svemu tome bit će riječi, još opširnije u *Nova de universis philosophia*.

Petrićeva interpretacija Aristotelovih ezoteričkih knjiga ne izraža ista iz nekakve unaprijed formulirane koncepcije. Njegovo mišljenje izvire isključivo iz istraživanja dokumenata, koji po njegovom shvaćanju, ne dopuštaju da se govori o nekakvoj Aristotelovoj tajnoj doktrini, o »hermetičkom« znanju religioznog karaktera konzerviranom u ezoteričkim spisima, nego samo pokazuju da je Aristotel pisao knjige koje je upotrebljavao unutar škole za svoja predavanja i koje nije istovremeno i objavljivao, i knjige koje je naprotiv, objavljivao i nazivao ezoteričkima, encikličkima i endedomeničkima. ⁵⁶ Te knjige su bile poznate sve do vremena Andronika s Rodosa,

⁵⁴ »Fluxit autem hic occultandarum disciplinarum mos a Noe, qui ibrok suos si Beroso credimus, tum Armeniis, tum Aegyptiis, tum etiam Heruscis reliquit, ita ut non nisi a sacerdotibus viserentur, in sacra iisque asservarentur. Ab Armeniis hunc morem ad Chaldaeos; ab his ad Persarum Magos; ab bis etiam ad Indorum Brachmanas verisimile est progressum fuisse. Ab Hetruscis vero ad Romanos, qui sacrarum rerum libros sacerdotum tantum manibus tractari, lege sxe runt. Ab Aegyptiis autem et ad Aethiopes transiit; et ad Graecos per Orpheum, ac Pythagoram; qui etiam si libros ac disciplinas invulgarunt, ita tamen invulgarunt, ut non nisi iis cogniti essent, qui ab ipsis eas didicissent. ... Mos itaque hic disciplinarum occultandarum antiquissimus fuit, a Noe inde in universas gentes emanatus. Quem Graeci omnium primi, gloriam inde quaerentes, videntur corrupisse, non ita statim a principio, sed paulatim. Nam Orpheus doctrinas suas tradidit fabulis obvolutas; Pythagoras numeris quas primus omnium profanavit Hippachus eius discipulus; quem ea de causa, a schola, atque consortio eiecit, in eiusque locum, lapideam columnam in gymnasio erexit. Plato partim Orphicum, partim Pythagoricum morem secutus, et fabulis et numeris secretiore doctrinas tractavit; morales disciplinas, ad iuventutem erudiendam, apertius docuit. Aristoteles omnes omnibus velaminibus demptis, aperte tradidit«. (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. VI, pp. 67—68).

⁵⁵ Cfr., u vezi s tim temama, naročito »Discussiones peripateticae«, tom II, knjigu III, od naslova *Dogmatum theologicorum concordia* (pp. 208—220) i t. III, l. I: *Discordia Aristotelis cum quatuor veteribus Theologis* (pp. 291—300).

⁵⁶ »Sunt ergo Acroamatici libri, qui asservabantur apud authorem; ex quibus auditoribus doctrina tradebatur. Qui perlecti cum essent, in vulgus edebantur, ac tum ecdedomeni dicebantur. Illi qui interni et apud

kada su bile objavljene i one školske koje su bile brojnije i kojima je bilo suđeno da dožive veći uspjeh.⁵⁷

Kao što vidimo, rezultati do kojih dolazi Petrić u ovom predmetu, ne udaljavaju se previše od rezultata suvremenih studija o Aristotelu. Petrić se bavi problemom identifikacije i ovih, ezoteričkih knjiga te na osnovi različitih razmatranja priznaje kao takve: »De mundo«, prvih pet knjiga *Fizike*, knjige *De ideis*, neke knjige iz *De anima* i *Eudem*.⁵⁸

Slažemo se s Croustom u mišljenju da su ti rezultati dosta mršavi i dijelom netočni, ali nisu bez određenog povijesnog značenja ako uzmemo u obzir da je poslije njih među povjesničarima aristotelizma probuđen specifični interes za skupljanje i proučavanje Aristotelovih ezoteričkih djela.⁶⁰

U tom je smislu indikativan i sadržaj sedme knjige I toma *Discussiones*, gdje Petrić iznosi izbor fragmenata i svjedočanstava o izgubljenim Aristotelovim djelima, koji, ako se ne varamo, predstavlja jedinstveni pokušaj takve vrste u novijem vremenu, prije Roseovog izbora.⁶¹

Otkrivajući tako doksografsku antiknu tradiciju, bilo latinsku bilo grčku, Petrić navodi priličan broj svjedočanstava o Aristotelovim doktrinama koje ne nalazimo u radovima što su stigli do nas, svjedočanstva koja zajedno s fragmentima iz izgubljenih djela nastoje stvoriti mnogo složeniju i bogatiju sliku aristotelovske filozofije od one formirane na sveučilištima. Ovdje nalazimo citirane na primjer dijelove iz Περί γιγλολογίας, iz *Eudema*, iz *De audubilibus*, pa i Aristotelove *Epistole* Filipu, Aleksandru i Teofrastu, koje Petrić prenosi na grčkom i u latinskom prijevodu.⁶²

S ovim izborom, Petrićevo izlaganje o Aristotelovim djelima bliži se svome zaključku. Postoji međutim jedan drugi problem koji on smatra važnim a koji, po njegovom mišljenju, nije bio ade-

se essent ἐς περιχοὶ *Esoterici* dicti sunt. Si vero, qui in aliorum manibus iam essent, atque a domo et schola egressi ἐξωπεριχοὶ *Exoterici*, atque externi recta ratione sunt appellati; i zaključuje ovako: »In hunc ergo modum, quaestio haec vetus, ardua, varia, ambigua soluta sit, ut *Esoterici*, *Acroamatici*, et *Epoptici* Aristotelis libri ii fuerint, quos domi retinens, non ediderat. *Exoterici* vero, *Ecdedomeni*, ea *Encyclii* quos emisserat ut vulgo legerentur«. (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. VI, pp. 69—70).

⁵⁷ Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. VI, p. 71.

⁵⁸ Cfr. završni dio t. I, l. VI, pp. 71—73.

⁵⁹ Cfr. A. H. CHROUST, *Aristotle. New light on his life and on some of his lost works*, London, 1973, vol. II, p. 270.

⁶⁰ O stanju problema Aristotelovih izgubljenih djela, cfr. E. BERTI: »La filosofia del primo Aristotele«, Padova 1962, Introduzione, pp. 1—122.

⁶¹ Cfr. V. ROSE, *Aristoteles pseudoepigraphus*, Leipzig 1863 e *Aristotelis, qui ferebantur, librorum fragmenta* u: ARISTOTELIS *Opera*, edidit Academia regia Borussica, Berolini 1831—1870, vol. V.

⁶² Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. VII, pp. 74—100.

kvatno objašnjen. Radi se o podjeli raznih Aristotelovih knjiga u vrste⁶³ i o poretku pojedinih knjiga unutar svake vrste.⁶⁴

Petrić ne smatra zadovoljavajućim ono što u tom smislu nudi antička tradicija od Andronika pa dalje. Gotovo svaka podjela koju predlažu različiti autori, predviđa četvornu podjelu tj. na logičke, fizičke, metafizičke i etičke knjige⁶⁵. Petrić nalazi da je nedostatak ove podjele u tome što ona ne omogućava ujedinjavanje cijelog Aristotelovog »corpusa«.⁶⁶ Zbog toga on misli da je mnogo adekvatnija jedna šira podjela na osam vrsta: logička, vrsta *De ente*, *De sapientia*, matematička, prirodnačka, medicinska, etička i umjetnička. Takva podjela daje mogućnost organiziranja cijele te široke filozofske i znanstvene materije.⁶⁷

Nećemo se zaputiti šumom argumentacija i razmatranja koja Petrić odmah dodaje da bi dokazao opravdanost ove svoje podjele. Dovoljno je samo naglasiti da se njegov kriterij zasniva na sadržaju knjiga i na definicijama različitih znanosti koje je dao sam Aristotel. U ovome kontekstu zanimljiva je razlika između znanosti DE ENTE, najuniverzalnije znanosti koja proučava biće kao takvo, njegove akcidente i suprotnosti, koju Aristotel naziva još i »filozofija«, i SAPIENTIA, posvećene proučavanju prvih supstancija, nazvane još i »theologia«.⁶⁸ Te se dvije znanosti, prema Petriću, ne smiju

⁶³ Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. VIII, *Aristotelicorum librorum extantium per genera distributio*, pp. 101–108.

⁶⁴ Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. IX *Aristotelicorum librorum in singulis generibus distributio*, pp. 107–127.

⁶⁵ Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. VIII, pp. 101–102.

⁶⁶ »Satis erit, si libros eos, qui ad nostram aetatem pervenerunt, in commodiores, ut mihi videtur, classes, tibi distribuero. Plerique omnes, qui hanc rem scriptis tractarunt, non plures quam quatuor librorum Aristotelicorum ordines constituerunt: Logicos scilicet, Physicos, Meta-physicos, et Morales. Qui vero libri his non continerentur, extra ordinem esse sunt arbitrati«. (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. VIII, pp. 101–102).

⁶⁷ »Nos vero alios ordines constituimus, dicimusque octo eorum librorum ordines, seu genera esse omnia, Logicum videlicet, De Ente, De Sapientia, Mathematicum, Naturale, Medicum, Morale, Artificiale«. (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. VIII, p. 102).

⁶⁸ »Itaque dicimus propositum horum librorum a principio fuisse, sapientiam tradere. Eam vero esse scientiam principiorum, et causarum primarum. Id est separatarum, et immobilium causarum. In quib. est $\alpha\theta\epsilon\iota\omicron\nu$ *divinum*, quod praestantissimum omnium entium est; ac ideo haec scientia omnium praestantissima est, vocaturque Theologia, quia *divinum* $\tau\omicron$ $\theta\epsilon\iota\omicron\nu$, et $\tau\omicron\nu$ $\theta\epsilon\iota\omicron\nu$ Deum contemplatur. Qui autem Deum, $\tau\omicron$ $\theta\epsilon\iota\omicron\nu$ et praestantissimum entium, omnia entia nequaquam dicit, sed aliquid entium, scilicet id, quod inter entia, atque in entium numero est praestantissimum, hoc est entium partem praestantissimam et primam, quae principium et causa aliorum omnium entium est. Atque qui ens, ut ens tractat, aliam quam hanc rem tractat. Nam qui ens, uti ens dicit, tum primas et praestantissimas substantias, tum naturales et sensibiles, tum etiam mathematicas quantitates; et reliqua omnia, reliquis praedicamentis comprehensa complectitur. Longe ergo aliud est ens uti

brkati, jer *biće* o kojem govori Aristotel nešto je sasvim drugo od *bića* o kojem govore Platon, Parmenid i Pitagora: nije bitak ono što zaista jest, tj. ideja, nepromjenljiva supstancija, nematerijalna i nepokretna, nego samo ono što je zajedničko svim predikatima.⁶⁹ U tom smislu u vrstu *De ente* ulazi treća knjiga *Metafizike* te četvrta, peta, šesta, sedma, osma i deveta knjiga *Kategorija*⁷⁰ dok vrsti *De sapientia* pripadaju prva (maius alfa), druga, deseta, jedanaesta, dvanaesta i trinaesta knjiga *Metafizike* i pamflet protiv Ksenofona, Zenona i Gorgije.⁷¹

Petrić misli da je najbolja podjela Aristotelovih djela ona koja odražava sam red realnosti i to stoga što je, prema njemu, baš to bila Aristotelova namjera u izradi njegovih doktrina. Kao i u hijerarhijskom redu u realnosti, gdje se od najopćenitijih stvari silazi prema posebnima, i u stvaranju reda među Aristotelovim djelima valja odbaciti svaki izvanjski kriterij pa i onaj kronologijski i mora se odmah poslije logičke vrste, koja se odnosi na metodu na prvo mjesto postaviti vrsta *De ente*, koju je Petrić definirao i kao filozofsku zatim *De sapientia* ili teološka vrsta, pa redom matematička, prirodnačka, medicinska, politička i tehnička ili umjetnička vrsta.⁷²

ens, a principio primo. Namque illud, omnia entia omnium entium generare comprehendit; hoc vero genus aliquod entium est». (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. VIII, p. 105).

⁶⁹ »Sed hanc rem non est difficile solvere, ut ex eius sententia dicamus: Primam Philosophiam esse hanc, quae de primis substantiis agit quae etiam Theologia et Sapientia ab eo est appellata. At ea quae ens, eiusque accidentia atque contrarietates considerat, simplici nomine ac sine ulla vel primae vel secundae adiectione, Philosophia nominetur: quod post hac nos observabimus. Hae autem sunt et subiectis generibus, et eorum passionibus longe distinctae: nisi tu ens hoc loco intelligas, Platonico, Parmenidio, et Pythagorico more: ens scilicet id esse, quod revera sit, ideas, substantias immateriales, immobiles, immutabiles. Sed hunc sensum Aristoteles ubique respuit, ensque id dicit esse, quod omnibus praedicamentis est commune. Ex qua sententia longe aliud efficitur ens a substantiis illis; ideoque longe aliud genus subiicitur huic primae Philosophiae, atque illi Philosophiae quae ens uti ens agitat». (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. VIII, p. 106).

⁷⁰ »Ordinis vero de Ente esse eum qui est tertius Metaphysicorum, quartus Categoriae, quintus, sextus, septimus, octavus, nonus». (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. VIII, p. 102).

⁷¹ »Ad sapientiam pertinere libros primum Metaphysices, id est, maius A; secundum, decimum, undecimum, duodecimum, et tertium decimum, eosque qui contra Xenophanem, et Zenonem, et Gorgiam inscribuntur». (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. VIII, p. 102).

⁷² »Itaque ut tandem post multam quaestionem ad propositam initio nobis rem, regrediamur, Aristotelicos libros octo superius enumeratis generibus distingui indubitanter asserimus, etiamsi Marinus Neapolites referat in Proclo, Magnum Syrianum, Proclum instituisse in quinque Aristotelicorum librorum generibus, Logico, Ethico, Politico, Physico, Theologico ordine quo recensemus. Sed nos octo genera esse asserimus, eaque genera hoc ordine cohaerere debere affirmamus. Ut Logicus ordo antesignatus omnibus sit, sequatur Scientia de Ente seu

U određivanju redosljeda pojedinih knjiga unutar tih osam vrsta koje je sam utvrdio Petrić namjerava slijediti drugačije kriterije od onih kojima su se koristili antikni komentatori: on se radije priklanja renesansnim aristotelovcima koji nastoje izdvojiti čistu Aristotelovu misao obraćajući se originalnim tekstovima i komentarima.⁷³

Među ovima on spominje Francesca Cavallia iz Brescie, filozofa i liječnika, autora između ostalog i jednog rada posvećenog baš redosljedu raznih knjiga Aristotela filozofije prirode, s naslovom *De numero partium ac librorum fisicae doctrinae Aristotelis*, objavljenog u Veneciji 1569.⁷⁴ Ograničujući se na filozofiju prirode, Cavalli nastoji otkriti pravi redosljed Aristotelovih knjiga: iz filozofije prirode:⁷⁵ prema Aristotelovoj koncepciji fizičkoga svijeta, ras-

Philosophia; tertio loca Sapientia; post quam Mathematica; post haec naturalis Philosophia; huic succedat medicina; hanc sequatur civilis Philosophia eiusque parties; postremo omnium loco, effectricium artium scientia collocetur, libro Mechanico comprehensa. Atque hoc eodem ordine Problemata, quia (etiāsi ea Aristotelica ono esse pbtemus) levis quaedam sunt philosophia, distribuuntur«. (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. VIII, p. 108).

⁷³ Pošto je sistematski razmotrio mišljenja grčkih i arapskih aristotelovaca, naglašavajući njihovo međusobno neslaganje, Petrić govori o Francescu Cavalliju: »Franciscus autem Caballus, qui inter primos Aristotelicae Philosophiae professores, Graecos interpretes in Scholis nominavit, et est secutus, duos libros de ordine Physicorum Aristotelis librorum conscripsit. Visusque est sibi Aristotelis sententiam penitus perspexisse«. (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. IX, p. 112 a u vezi s razmatranjem teorija antiknih komentatora, cfr. pp. 107—112).

⁷⁴ Nepoznat je datum rođenja Francesca Cavallija iz Brescie. Znamo da je 1492. bio profesor u Padovi na Umjetničkoj akademiji, gdje je, čini se, predavao »practica ordinaria« (cfr. J. FACCIALATI: *Fasti Gymnasii patavini*, Patavii 1757, t. II, p. 135). Umro je 1540. Osim spomenutog djela, objavljenog u publikaciji koja je obuhvaćala i *Lectiones in quartum Meteororum Aristotelis librum* što ih je napisao Ludovico Bocca di Ferro, te komentar Bassiana Lande, profesora medicine u Padovi, o Aristotelovom djelu *De anima* (cfr. LUDOVICII BUCCAFERREI BONONIENSIS: *In quartum Meteororum Aristotelis librum*, Venetiis 1563, i BASSIANI LANDI PLACENTINI: »... in Tres Aristotelis libros de Anima iam pridem ab eodem e graeco in latinum studiose conversos«, Venetiis 1569), Cavalli je napisao i *Tractatus de theriaca*, koji nalazimo u »Consilia« MONTAGNANE, Venetiis 1525, zajedno s ostalim medicinskim traktatima. U vezi s Cavallijem vidi također i M. E. COSENZA: *Biographical and bibliographical Dictionary of the Italian Humanists*, Boston 1962, vol. I, p. 751.

⁷⁵ Cavalli tvrdi u *Prologus* kako je, čitajući Aristotela knjige o fizičkoj doktrini, našo da je njihov redosljed nejasan na mnogim mjestima, te kako je pokušao problem razjasniti uz pomoć latinskih komentatora, ali bez ikakvog rezultata, jer je i u njima otkrio mnoge greške i dvosmislenosti. Ti su ga rezultati doveli do zaključka da je potrebno temeljito preispitivanje originalnosti bilo Aristotelovih tekstova bilo tekstova najuglednijih grčkih komentatora, s ciljem da se tim radom osigura, svima koji proučavaju »prirodne znanosti«, vodič za bolje razumijevanje i podsjetnik: »Ege itaque ambiguitate hac non parum

poređuje razne filozofske knjige prema redu u prirodi, smještajući unutar svake vrste pojedine knjige prema karakteru predmeta koji se u njima obrađuje, polazeći od općeg prema posebnom, od jednostavnog prema složenom. Može se reći da je kriterij što ga je primjenjivao Petrić identičan onome Cavallijevom ali da je sistematski apliciran na sva djela Aristotelovog »corpusa«.

U tom smislu, Petrić unutar logičke vrste, koja nam služi kao znanstveni instrumentarij, na prvo mjesto stavlja silogistiku zatim demonstrativni dio pa topiku.⁷⁶ U ovom je kontekstu zanimljivo izu-

vexatus, Aristotelis libros seniorumque praecipuorum perypateticorum documenta qui prae caeteris philosophi archana docuere denuo pertractare cepi, eo usque quo multis laboribus ac vigiliis clara mihi ut puto de hac re veritas tandem se obtulit. Quare veritatem hanc iam pluribus annis plurimisque philosophis ignotam; a me vero pluries inquisitam; ac demum apud latinos ut arbitror primo inventam... Nec putes hanc rem a philosophis veteribus fuisse parvipensam. Fuere nam quamplurimi inter quos fuit Adrastus graecus qui de ordine librorum Aristotelis conscripsere. In omni enim contemplandi genere uti in primo de partibus animalium ab Aristotele docemur: duo sunt doctrinae modi; alter quo res ipsae de quibus agitur disputant; alter quonammodo quaque via ac ordine res ipsae quaeque tractari debeant. Cuius rei sive ordinis ac viae et modi peritiam studiosum naturalem philosophum ignorare non licet. Quare si veteres, si Aristotelis praecepta sequor, nostrum precor quisquis es qui mea legis non parvifacias ingenium. Erit nam hoc opus nostrum naturalem volentibus discere scientiam et eam discentibus dux optimus et fidelis comes ac viaticus; iis vero qui eam iam plene didicerint memoriae suffragium et senectutis ergastulum cum partium numerus et ordo in unoque opere memoriam foveant et obstant oblivioni«. Obračajući se zatim aristotelovcima svoga vremena, Cavalli uvjerava da ne želi »nova sectari«, nego da želi samo rasvijetliti jednu istinu koja je dugo ostala skrivena: »Parcant autem mihi Eggregii illi philosophi contra quos haec ipse scripsi. Parcant publica temporis nostri philosophorum peripata, ego enim uti dixi non ut caeteros oppugnem nec ut nova sectari videar; sed ut veritatem iam pluribus temporibus elapsis obsconsam ac latitantem facile quisque adiscere possit mea haec scripta edidi«. Svojim spisom on, dakle, želi polemizirati samo s latinskim naturalistima, kao što je traktatom *De Theriaca* bio s latinskim medicinarima: »Si enim contra medicos de animali thericam pastillosque theriacales conficiente latinos omnes errantes disputavi; si etiam hoc in libello contra naturales omnes latinos eum veritate comite disceptavi, non hoc iustum est praesumptioni ascribas. Ab his enim qui vera dicunt et pro veritate disputant veritas ipsa omnis praesumptionis delet notam« (liber I, *Prologus*).

⁷⁶ Raspravljajući o redoslijedu logičkih knjiga, što ga Simplicije pripisuje Adrastu u *Proemio* za *Kategorije*, Petrić tvrdi: Qui autem hunc ordinem in Logicis libris instituerit, ut Praedicamenta prima essent, quod omnibus interpretibus placuit; post liber de Interpretatione, deinde Analytica de Syllogismo, postea de Demonstratione, deinde Topica, postremo Elenchi sequerentur, incertus sane author est. Quem tamen ordinem et nos parte aliqua, probamus, dicimusque, plus dimidia parte Aristotelicum esse; scilicet ut antecedant Analytica de syllogismo, sequantur reliqua de Demonstratione, Topica, Elenchi; huncque Aristoteli propositum fuisse ordinem, primo capite Analyticorum, dicimus....

zimanje *Kategorija* iz logičkoga reda. Prihvaćajući tu poziciju, Petrić se odvaja od većine antiknih komentatora i, osvrćući se isključivo na sadržaj djela koje obrađuje baš vrste i svojstva bića, smješta ga u filozofsku ili *De ente* vrstu.⁷⁷

Također u filozofsku vrstu Petrić smješta od treće do desete knjige *Metafizike* te osim *Kategorija* još i *Postpraedicamenta*.⁷⁸ Ostale knjige *Metafizike* stavljene su u teološku kategoriju: prva, druga, deseta, jedanaesta, dvanaesta i trinaesta knjiga kao i pamflet *Contra Xenofanem, Zenonem et Gorgiam*.⁷⁹ U matematičkoj vrsti figurira jedini preostali tekst tj. *De lineis insecabilibus*.⁸⁰ Slijedi zatim kako je već rečeno, red knjiga prirodne filozofije s različitim Aristotelovim djelima iz biologije i fizike, pa redom sve ostale vrste.⁸¹

In quibus verbis, primam Syllogisticam posuit, deinde Demonstrativam, postea Topicam, ut innueret quo etiam ordine libri qui de his propositionibus tractant constitui deberent. (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. IX, p. 109).

⁷⁷ »Categorias autem ponere inter Logicos libros, negamus ex Aristotelis doctrina posse omnino fieri. Sed dicimus inter libros de Entis scientia collocandas... Neque est ideo dicendum, hic Aristotelem de vocibus egisse. Itaque librum categoriarum cum de rebus tractet, entis scilicet generibus, secure de Logico genere eximemus, quod non ens, non eius genera continet, sed instrumenta, quibus ens, entisque genera et species dispiciuntur. (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. IX, p. 110 e 111).

⁷⁸ »Ut ergo horum librorum ordinem integrum constituamus, primus de philosophia liber estis, cuius initium est: ... (grčki tekst). *Est Scientia quaedam quae contemplatur ens ut ens*. Secundus esto is, qui eum sequitur multipliciter dicta distinguens: cuius pars sint ea capita, quae Postpraedicamenta nuncupata sunt; etiamsi aliqua, ut caput de priori, et de habere, duplicia evadant. Terus locetur is, qui Categoriarum hactenus fuit, quem reliqua quinque sequantur, quo ordine non satis sane ordinato, sunt constituti. Atque hoc librorum genus post Logici generis libros sequetur, rationibus iis quas superiore volumine adduximus. (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. IX, p. 111).

⁷⁹ »Hos deinde sequentur libri de Sapientia, vel Theologia, vel prima Philosophia. ... Quos dicimus statim libros Philosophiae sequi debere. Quorum primus sit is, qui primus Metaphysicus fuit. Secundus qui dutationes varias nectit. Tertius, qui Graecis Decimus, at Latinis Undecimus fuit. Quartus is, qui eum proxime sequitur. Quintus et Sextus, qui duo ultimi fuerunt. Eximemus autem ex hoc ordine eum, qui minor A Graecis est inscriptus: quia scilicet in fine proponit se de natura velle disserere, quod huius negotii non est, sed ad naturalem philosophiam pertinet. Quo autem loco sit collocandus postea apparebit. Hos libros de Sapientia, sequantur tras alii, huiuscement generis, scilicet ii qui contra Xenophanem, contra Zononem, et contra Gorgiam scripti sunt. (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. IX, pp. 111–112).

⁸⁰ »Post libros de Sapientia sequerentur omnes Mathematici, si qui superessent. In quo genere non nisi unum, temporum iniuria nobis reliquit; eumque tandem vix recognitum a Paraphrasi Georgii Pachymerii, quae eius loco, in Graecis Aristotelis codicibus omnibus, adhuc est impressa. Est tamen seorsum impressus legitimus liber de Lineis insecabilibus. (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. IX; p. 112).

⁸¹ Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. IX, pp. 112–127.

O redoslijedu knjiga unutar svake vrste, Petrić razvija minuciozno i savjesno istraživanje koje i u ovom slučaju, provodi u velikoj opreci prema grčkoj, arapskoj i latinskoj tradiciji. Može se reći da je i u tom predmetu njegova pozicija veoma originalna u određenim aspektima. Poslužit ćemo se samo jednim primjerom: raspored prirodnjačkih knjiga. I tu Petrić potpuno ruši tradicionalno red grupirajući zajedno one knjige koje govore o istom predmetu.

Tako on naziva fizičkima ili *De natura* one knjige koje su posvećene tretiranju uzroka dajući prednost onima što raspravljaju o univerzalnim uzrocima (prve četiri knjige *Fizike*) u odnosu na one koje tretiraju posebne uzroke; zove *De moto* petu, šestu i osmu knjigu koje su sve posvećene proučavanju kretanja.⁸² U razmatranju principa prirodnih stvari i njihovih akcidenata, logično je za Petrića slijediti proučavanje prirodnih tjelesa počevši od onih jednostavnih (razmatrana su u prvoj i drugoj knjizi *De coelo*), zatim elementarnih (treća i četvrta knjiga *De coelo* koje Petrić zove prva i druga knjiga *De elementis*) i razmatranje recipročne transformacije elemenata koje imamo u *De generatione et corruptione*, pa proučavanje meteora, životinja i biljaka⁸³. U toj podjeli koje je već i Cavalli bio predložio u svome djelu, Petrić smatra da je respektiran aristotelovski princip primarnosti univerzalnog u odnosu na posebno i jednostavnog u odnosu na složeno. On želi da se ovaj isti princip odrazi i na podjelu knjiga društvene i političke vrste, gdje, na bazi koncepta o primarnosti javnog pred privatnim i primarnosti obitelji i zajednice pred pojedincem, on postavlja na prvo

⁸² Nakon pregleda različitih stajališta pojedinih komentatora s obzirom na redoslijed Aristotelovih prirodnjačkih knjiga, Petrić izučava svaku pojedinu knjigu *Fizike*, ređajući ih upravo prema koherenciji i razlaganju predmeta, potvrđujući time princip po kojem rješenje problema valja potražiti u samim Aristotelovim tekstovima: »In hao tot sententiarum tam magna confusione, quam etiam librariorum licentia suo quodam ordine Aristotelis libros imprimentium adauget, non alius quam Aristoteles met ipse idoneus accesserit iudex. Qui etiam litium istarum causa fuit. Ac prius remedia ex eo tentemus afferre, quam morbi causam horreamus. Testimonia ergo ex ipsius libris (quod superiorum nemo satis plene fecit) adducenda nobis sunt, quam fieri potest accuratissime expendenda«. (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. IX, p. 113; u vezi s potpunim ispitivanjem knjiga *Fizike*, pp. 112–114).

⁸³ »Nam cum de principiis naturalium rerum, earumque communibus accidentibus egisset, his libris ipsasmet naturales res aggregitur, quae res corpora et corporea sunt, corporum autem prima simplicia sunt; inter quae, coeli et axcellentia et virtute primum tenent locum. Atque ideo duobus primis libris, de coelo, deque coeli partibus et passionibus agit; duobus vero sequentibus de Elementis, quae post Coelum simplicia etiam corpora sunt; edoque de Elementis, non amplius de Coelo sint appellandi«. (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. IX, p. 114 e pp. 114–124).

mjesto Politiku, zatim Poetiku, Retoriku, Ekonomiku i na kraju Etiku.⁸⁴

Zaključujući tom podjelom Aristotelovih knjiga onaj dio svoga razmatranja koji je najviše filološki i eruditski, Petrić je svjestan i toga da je problem aristotelizma usko vezan za dugu povijest aristotelovske tradicije, pa stoga posvećuje posljednje tri knjige peripatetičkoj školi.

Studija je značajna ne samo zato što predstavlja jedan od prvih i najkompletnijih renesansnih pokušaja rekonstrukcije najznačajnije antikne filozofske tradicije, nego i zato što predstavlja jedinstveni dokument borbe protiv principa autoriteta i dogmatizma.

Kao nasljednik one humanističke filologije koja, sve do uspona s Vallom i Polizianom, želi biti »povijesna kritika« što postavlja, kako kaže Garin, »u vrijeme svaku teoriju, svaku dogmu i svaki autoritet«,⁸⁵ probijajući se etapama duge peripatetičke tradicije, Petrić nastoji odrediti i samu »povijesnu genezu« principa autoriteta, pokazujući tako relativnost i arbitrarnost njegovog karaktera.

Kroz raspravu o brojnim Aristotelovim sljedbenicima, od prvih učenika i slušača do srednjovjekovnih aristotelovaca, Petrić se ne zadovoljava samo nabranjem imena nego prikuplja i velik broj podataka, nastoji da svima pronađe mjesto rođenja, vrijeme u kojem su živjeli, njihova djela, dajući time povijesnu konkretnost najznačajnijim pojavama peripatetičke tradicije kao i samim autorima tj. onim komentarima i studijama koje su, kako on tvrdi, svima na dohvata ruke, ali o kojima čini se nitko nije imao interesa nešto više saznati.⁸⁶

Na stranicama *Discussiones* međutim, peripatetičku tradiciju ocrtava bogata galerija likova od kojih svaki ima svoju vlastitu povijest i fizionomiju a iznad svega, i svoju vlastitu formu aristotelizma.

⁸⁴ »Sic ubique in libris Physicis a causis inceptit universalibusque. Est enim universale, causa, at enim penultimo capite primi apodictici testo greco *Universale vero honoratius, quia declarat causam*. A causis ergo et universalibus semper ordine doctrinae progressus est. Universalis autem esse civitatem totam, domibus ipsam conficientibus: et domus, ipsis patre et matre familias filiis, servisque itidem universalis est. Hac ergo ratione a politicis est incipiendum, postea oeconomica sequetur, ultimo Ethica«. (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. IX, p. 125).

⁸⁵ Cfr. E. GARIN, *Scienza e vita civile nel Rinascimento italiano*, Bari 1965, p. 61.

⁸⁶ »Quoniam vero doctrina hisce libris comprehensa et auditores olim et sectatores multos habuit, et propter ipsius obscuritatem, etiam explanatores, tum antiquissimos, tum etiam recentiores, operae praeium visum est, ut eos viros, a quibus ingentia scientiarum volumina sunt edita; quibusque ob id ingentes habere gratias debemus, non ignorares quod plerisque earum scientiarum sectatoribus accidit. Ut quos autores omnis eorum doctrinae agnoscunt, qui, qualesve, qua patria, quibus temporibus fuerint, prorsus ignorent«. (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. X, p. 127).

Veoma kritički, Petrić stavlja jaki naglasak na držanje pojedinih aristotelovaca u njihovim suočavanjima s originalnim učiteljevim teorijama. Na toj osnovi on uočava mogućnost postavljanja jasne »demarkacione« linije među pojedinim etapama razvoja aristotelizma. On se posebno zadržava na držanju najstarijih i najuglednijih aristotelovaca Teofrasta i Stratona koji nisu nikada odustrali od slobodnog istraživanja na filozofskom polju, iako su, prema brojnim svjedočanstvima, gajili divljenje i poštovanje prema učitelju.⁸⁷

Bogatstvom detalja, Petrić ilustrira Teofrastovo držanje ukazujući na to da se je on često odvajao od Aristotelovih doktrina, popravljajući ih i kritizirajući ih i da je i sam stvorio brojne nove teorije.⁸⁸

Petrić smatra da istinska degeneracija koincidira s gubitkom autonomije na filozofskom planu i s afirmacijom principa autoriteta, a započinje tek s petom generacijom aristotelovaca osobito s Aleksandrom iz Afrodizije »qui primus omnium videtur se totum Aristoteli tradidisse«.⁸⁹

Od Aleksandra pa nadalje, Petrić vidi samo nazadovanje u povijesti peripatetičke škole koju su potpomogli još i razni eklektički pokušaji da se usklade platonističke i aristotelovske doktrine.⁹⁰

⁸⁷ »Ex his igitur quae aliunde quam ex suis libris collegimus, atque aliis quae colligi etiam ex suis libris queunt, clarissime constat, Theophrasti philosophiam ita liberam fuisse, ut si quid praeceptor non docuisset vel scripsisset, non putasse sibi vetitum esse id addere. Si quid falsum pronunciarit, corrigere; si quid mancum, id supplere; si quid in natura rerum reperiretur, quod philosophiae praeceptoris vel contrarium esset, vel etiam praetermissum, id perscribere. Putasse enim videtur mentis suae contemplationes, nullis naturae legibus obstringi ad praeceptoris placita undequaque approbanda. Ita ut sibi via non pateret illius dogmata extimandi, ac etiam nova condendi. Quam mentis libertatem Strato Lampsacenus, auditor eius, et amplexatus, et secutus est« (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. XII, p. 155).

⁸⁸ Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. XII, 153—155.

⁸⁹ »Quibus et quod diximus abunde patet et praeterea, quod aliae quoque Aristotelis tractationes controversias habuerunt. Itaque ex his omnibus luculenter satis constare videtur, illarum tempestatum philosophos, etiamsi in Aristotelis libris philosopharentur: attamen sibi, et ingenium, et iudicium philosophandi liberum conservasse, quod credibile est magis constitutum, si omnia eorum monumenta manerent. Primus omnium videtur Alexander Aphrodisieus, se totum Aristoteli tradidisse; nihil sibi, nihil cuiquam homini, omnia soli Aristoteli credidisse; in eius verba iurasse, ne latum unguem a dictatis eius recessisset; nihil fere dubitare ausum, cuncta ex praescripto Aristotelis docuisse. Hinc expositoris ἐξήγητοῦ, atque Aristotelicorum interpretum principis, nomen meruisse. Videturque revera nulli alii rei studuisse, quam ut hanc hypothesis servaret inter commentandum, Aristoteles omnia recte, et vere scripsit« (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. XII, p. 160).

⁹⁰ »Porphyrius itaque post hos, celeberrimi nominis fuit, Plotini auditor, qui et ipse contra Aristotelis Categorias scripsit libros tres, qui

Petrić je mišljenja da i generacija arapskih aristotelovaca pokazuje dva pravca razvoja: liberalna i nezavisna tendencija s autorima kao što su Avicenna, Algazel, Avempace, i druga, vezana za Aleksandrovu »hipotezu« i za princip autoriteta, koju najvjernije predstavlja Averroës.⁹¹ Prema Petriću, nikakva razlika ne postoji između Aleksandra i Averroësa; ne razdvaja ih nikakva suprotnost ni kontrast, nego su naprotiv, potpuno izjednačeni u svojoj podložnosti principu autoriteta. I zaista, mit o Aristotelovoj nepogrešivosti, bio je s Averroesom konačno formiran i zahvaljujući posebnim povijesnim okolnostima, proširio se Evropom utječući snažno na razli-

de generibus entis inscribuntur, quibus occurrere videtur voluisse De-xippus in iis, quae in Praedicamenta ab eo scripta adhuc extant. Primus hic Porphyrius videtur secundo iam, Aristotelicam, cum aliarum sectarum doctrinis permiscuisse... Videturque primus ad hanc hypothesim philosophari coepisse. Aristotelis et Platonis una eademque est doctrina, in qua etiam (contra quam Taurus antea fecerat) septem scripsit libros, ut Suidas est author... testo greco... *Quod una sit Platonis et Aristotelis secta*. Non tamen videtur omnibus Aristotelicis dogmatibus assensum praestitisse, quia ut idem est Author testo greco contra *Aristotelem quod anima sit Entelechia scripsit*. Videtur praeterea ut a Boetio et a Simplicio citatur, in omnes Aristotelicos libros commentaria edidisse, Alexandri hypothesim et propriam, quas diximus seutis. Sed eo studio, ut appareat eum, Alexandri aliorumque interpretum e narrationes evertere omnino conatum esse. Iamblichus etiam eicus auditor, videtur et ipse Platoniam cum Aristotelica doctrinas coniunxisse, atque ad utrasque illas hypotheses philosophatus, quod satis claret ex iis quae a Simplicio in comment. Categoriarum, et librorum de Natura, et de Coelo, et de Anima referuntur, in qua praecipue voluit esse unam eandemque doctrinam. Quod fecisse videtur Plutarchus etiam Nestorius eius discipulus, uti clare ex Philoponi in tertium de Anima librum commentariis colligitur. Et huius etiam auditor magnus Syrianus, aliqua ex parte eas hypotheses videtur secutus. Uti ex prioribus tribus iam dictis Simplicii expositionibus constat. Attamen valide etiam sese opposuit Aristoteli, antiquiores Philosophos, praesertim Pythagoram, Platonem, et Xenocratem accusanti. Quod fecit in iis, qui adhuc soli eius libri extant, quos in secundum, et duos postremos Metaphysicos conscripsit. Olympiodoro vero videtur cordi fuisse philosophandi ratio Androniciana, ita saepe arguit, corrigit, reprehendit Aristotelem; neque Alexandri, neque Porphyrii hypotheses curavit. Huius vero, et Syriani discipulus Proclus Lycius utrisque his hypothesibus sese opposuit. Neque enim omnia vere ab Aristotele docta asseruit, neque etiam in omnibus, eum cum Platone sentire docuit, quod saepe tum in Theologia sua, et commentariis in Cratylum, Alcibiadem, et Parmenidem, quae apud nos sunt omnia, tum etiam iis quae in Timaeum extant clarissime apparet. Quod etiam condiscipulus eius, et Syriani auditor Hermias secutus videtur, ut appar ex commentario eo, quem in Platonis Phaedrum edidit, qui itidem est apud nos«. (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. XII, pp. 161—162).

⁹¹ »At Arabum schola in duas divisa est sectas, quarum in altera Avicenna, Algazel, Avempaces libere sunt philosophati. Quippe non dubitarunt, si quid Platonem, vel alium quempiam melius quam Aristoteles dixisse existimarunt, aut de suo etiam invenire et addere potuerunt, aperte contra Aristotelis sententiam proferre. Quod satis ex Avicennae philosophia, atque iis quae Aven Rois duobus illis obicit, apparet. Altera, cuius princeps Aven Rois fuit, in Alexandri Hypothesi permansit.

čita filozofska strujanja u srednjem vijeku.⁹² Petrićeva procjena srednjovjekovne filozofije u osnovi je dakle negativna. Po njegovoj ocjeni, srednjim vijekom dominiraju s jedne strane, princip Aristotelovog autoriteta, i s druge strane, sterilna sklonost nerješivim problemima, a također i hibridni pokušaj pomirenja aristotelizma i kršćanstva, što je on smatrao štetnim i za vjeru.⁹³

Petrić donosi isto tako strogi sud i o renesansnom aristotelizmu čije najistaknutije predstavnike postavlja u osmu i devetu generaciju aristotelovaca. Nekima od njih (Lefebvre d'Étaples, Francesco Cavalli, Leonico Tome) pripisuje zaslugu da su uveli u škole proučavanje Aristotela na originalnom jeziku i što su upotrebljavali grčke

Nam omnia Aristotelis verba, divina oracula arbitratus est. Aristotelem omnibus philosophis, Platoni ipsi longe praetulit. Hinc illa eius axionata: Aristotelem triplicem philosophiam, Logicam, Naturalem, Divinam tum invenisse, tum perfecisse; Aristotelem nihil sine forti ratione dixisse; Nihil in Aristotele mancum, nihil in eo superfluum, omnia eum perfectissimo ordine conscripsisse». (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. XII, p. 162).

⁹² »Haec ipsa axiomata cum primum in Gallias ex Hispaniis Aven Rois libri investiti sunt Latini nomini homines, philosophiae studiosi cum alium praeter Aristotelem philosophum neminem haberent, nec alios Aristotelicorum librorum interpretes quam hunc ipsum, mirum in modum sunt amplexati. Atque ad axiomata haec, veluti ad hypotheses firmissimas sunt philosophati. Cuiusmodi philosophandi rationem in Germaniam ab Alberto Magno, in Angliam a Ioan. Duns, in Italiam a D. Thoma Aquinate investam fuisse, est verisimile. Ingens ab his philosophorum numerus, ac successio manavit quae in Aven Roicis hypothesisibus habitavit. Ex quibus nova quaedam in Aristotele, vetus tamen in Academia, ac Pyrrhonis schola, ratio philosophandi orta est. Ut scilicet de singulis dubitare utile fore arbitrarentur. Inde dubitationum ac quaestionum sexcentorum millium numerus manavit. Nam cum omnia Aristotelis dicta uti vera reciperent, multis tamen locis contradictionem prae se ferrent, necesse fuit de alteris dubitare; sed dubia de dubiis nectendo, in novam quandam Academiam horum scholae evaserunt, ita ut nihil in Aristotele certi affirmari possit«. (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. XII, p. 162).

⁹³ »Praeter has duas philosophandi rationes, ad Aven Roicas scilicet hypotheses, ac proprias eorum dubitationes, tertiam quandam ipsis quoque peculiarem invexerunt, uti Aristotelicam Philosophiam Christianae Theologiae iungerent, huiusque praeceptis, decretisque Aristotelicas rationes, ac etiam dubitationes quaestionesque permiscerent. Nihilque in Theologia arbitrati sunt posse statui, nisi Aristotelicis fundamentis firmatum esset. Hi modi summi huiusce philosophiae, quae postea in varias ac multiplices sectas Nominalium, atque Realium divisa est, quarum sectarum, quia numerus innumerabilis est, nec ego numerare queo, nec tibi legere liberet. Hi multa secula omnes scholas tenuerunt«. (Cfr. PATRIZI: »Discuss. perip.«, t. I, l. XII, pp. 162—163). Interpretacija srednjovjekovne filozofije, kakvu zinosi Petrić, nije naravno bila nova u renesansi: analogna stajališta osude skolastike kao epohe potčinjavanja principu autoriteta nalazimo kod Vivesa, Ramoa, Nizolija, pa se Petrić u osnovi priklanja toj tradiciji. O ovom problemu, cfr. Ć. GARIN: »Alle origini rinascimentali del concetto di filosofia scolastica« u: »La cultura filosofica del Rinascimento italiano«, cit., pp. 446—479, gdje nalazimo i veoma interesantne polemičke tekstove.

komentare, ali ih smatra i odgovornima što su dopustili stvaranje jednog novog »mixtionis in philosophando genus« koji je bio usmjeren na to da pomiri antikne autoritete Averroesa i latinskih pisaca, s grčkim komentatorima, stvarajući time nove, nesavladive probleme.⁹⁴

Za Petrića je mnogo pozitivniji zahtjev, koji se formirao s posljednjom generacijom aristotelovaca (Bocca di Ferro, Maggi, Porzio, Vicomercate) za iznošenjem što čišćih Aristotelovih tekstova⁹⁵ i zahtjev, kakav se je pojavio u Španjolskoj i Francuskoj, za »simplex aristotelicorum librorum sine ullo interpretum adminiculo, sine ulli vel dubitationibus vel quaestionibus interpretatio«.⁹⁶

Taj kratki izlet u najbližu povijest aristotelovske tradicije koju karakterizira najveća konfuzija i nesigurnost, jasno pokazuje koliko je značenje Petrić pridavao svojim istraživanjima: radilo se o tome da se utvrde filološki i povijesni momenti aristotelovskog »pitanja« pomoću brižljivog korištenja direktnim ili indirektnim izvorima, polazeći uvijek od originalnih tekstova, bilo Aristotelovih bilo aristotelovaca. Sve je to za njega bio jedini efikasni uvod u aristotelizam.

Petrić je prije svega želio svratiti pažnju na nužnost tumačenja Aristotela pomoću njega samog inzistirajući neprekidno na razlici između doktrina izloženih u originalnoj formi i najrazličitijih interpretacija do kojih je došlo tijekom vremena. Da bi sve to bilo moguće bilo je potrebno poduzeti to eruditsko i »sitničarsko« istraživanje, što je Petrić napravio u prethodnim knjigama, i što potkrepljuje i na teorijskom planu u trinaestoj, posljednjoj knjizi ovog prvog toma *Discussiones* gdje predlaže svoj »optima ex Aristotele et in Aristotele philosophandi ratio«.

⁹⁴ »Primus in Galiis Ioan. Faber Stapulensis, in Italia vero Patavii Franciscus Caballus, et post eum Nicolaus Leonicus eiusmodi philosophandi rationem neglexerunt; Aristotelem graece, graecosque Aristotelis interpretes in scholas induxerunt, inde coeptum aliud mixtionis in philosophando genus, uti Aven Rois, et Latinis Graecos interpretes admiscerent, Scholarum Philosophi in textuum expositione, Graecos praecipue sequerentur, quaestiones tamen omnino non omitterent, in quas (quod Scholaetici facere non potuerant) Graecorum sententias innecterent«. (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I l. XII, p. 163).

⁹⁵ »Ita sempiternis quaestionibus modo imposito, verborum Aristotelicorum senciori inventa expositione, nonum philosophandi genus ortum, in quo Buccaferreus, Portius, Ianua, Madius, Vicomercatus, atque alii nostrorum temporum philosophiae doctores floruerunt. Quod etiam nunc in Scholis Italicis habitat«. (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. XII, p. 163)

⁹⁶ »In Gallicis vero, atque Hispanicis simplex Aristotelicorum librorum sine ullo interpretum adminiculo, sine ullis vel dubitationibus, vel quaestionibus interpretatio. Quae decima numeretur peripatetice philosophandi ratio«. (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. XII, p. 163)

Ovdje nalazimo doktrinu o istini crpljenoj iz samih Aristotelovih tekstova (Petrić naglašava i teškoće koje iz toga proizlaze)⁹⁷ što predstavlja kriterij pomoću kojega će istraživač razlikovati pravu i istinsku »povijest filozofije« od »filodoksije«, prave »filozofe« od »philosophorum interpretes, expositores, sectatores«⁹⁸.

Između prvih i drugih postoji za Petrića ista ona razlika koja razdvaja »primaria veritas«, zasnovanu na neposrednom poznavanju stvari putem čula od »sexta veritas« zasnovane na »scriptima«. Za njega naime postoji šest nivoa istine hijerarhijski poredanih: »veritas primaria« koja se nalazi u »veritas rerum isparum«, zatim »veritas perceptionis et cognitionis«, pa »veritas discursionis«, »veritas scientiae et aliorum rationis habitum«, »veritas sermonis« i na kraju, »veritas scriptorum«. Svaki od tih stupnjeva istine zavisi od prethodnog, a svi se opet svode na prvi gdje se i provjerava pravi filozof⁹⁹.

⁹⁷ »Itaque ex omnibus his locis, ac forte etiam aliis qui in libris eius reperiuntur, dubium asse non potest ex Aristotelis statuta sententia, philosophiam nil aliud quam veritatis esse studium. Veritas autem ista quid sit, cognoscere, videntur plerique philosophorum omisisse. Bonum et verum, dugo summa rerum omnium sunt. Ad quae naturali desiderio res omnes, quatenus quaeque potest, feruntur. De bono innumerabiles sermones, mirabiles libri a philosophis sunt conscripti. De vero autem, ne somniasse qui de voluisse scribere videntur. Itaque concordi quidem opinione veritatem, omnium contemplationum finem esse pronunciarunt. Quid vero finis iste esset, explicare vel omnino omiserunt, vel penitus neglexerunt. Sunt tamen apud Aristotelem quaedam de vero et falso pluribus locis sparsa, quae potius confundere animos, quam in veritatis cognitionem dirigere posse videantur... Quae quidem sententia si vera est (tj. da i istinito i lažno postoje u samim stvarima), iam frustra erit omnis philosophia, omnis rerum contemplatio. Nisi enim mentis contemplatione queamus rerum ipsarum veritatem cognoscere, quid nobis contemplatio, quis mens ipsa proderit? Cur ergo ipse eodem hoc libro tres contemplatrices philosophias constituit, divinam, mathematicam, naturalem? Cur philosophiae finem, veritatem esse asseruit?« (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. XII, p. 164).

⁹⁸ »Omnemque a Stratone Lampsaceno, ad nostra usque tempora, Peripateticorum scholam, philodoxorum potius, quam philosophorum scholam fuisse recte quis censeat, exceptis, seu paucis, seu multis illis, quae Andronicus, Aristo, Boethus, Eudorus, Xenarchus, Athenodorus, Nicolaus, Pollio Cornutus, Porphyrius, Damascius, Simplicius, Philoponus, Avicenna, non ex Aristotelis praescripto, sed rerum veritati comparando atque expendendo, sunt philosophati. In quibus quidem philosophi, id est veritatis rerum amatores, sunt nuncupandi, in iis vero, quae in Aristotelis verbis sentiis, dogmatibus, tum declarandis, tum tuendis exararunt, vere philodoxi id est Aristotelicae opinionis amatores sunt appellandi.« (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. XIII, pp. 168—169).

⁹⁹ »Dicimus itaque veritatem non simplicem rem esse, sed sextuplicem, ita per gradus dispositam, ut posterior a priori emanet. Inter quas prima ac principalissima est rerum ipsarum veritas a qua reliquae omnes pronascuntur. Secunda vero a prima hac nata, est perceptionis ac cognitionis veritas. Tertia a secunda orta, veritas discursionis λόγου

Na osnovi takvog stajališta čini se da je nemoguće govoriti o peripatetičkoj školi kao filozofskoj školi. Prema Petriću puno je ispravnije, usprkos navike, »consuetudo«, govoriti o »philodoxorum schola«, rezervirajući naziv filozofa samo za one koji su više proučavali prirodu stvari nego riječi¹⁰⁰. Na toj istoj osnovi postaje moguće razlikovati povijest istinske filozofije koja obuhvaća sve one što su pridonijeli stvarnom progresu poznavanja prirode od sudbina pojedinih komentara i interpretacija određenih doktrina. U takvoj povijesti filozofije Petrić želi da se nađu sva velika imena antičkog mišljenja, među kojima Aristotel nalazi svoje mjesto samo kao jedan među mnogima, a iz nje isključuje sve one koji »non res ipsas, sed horum scripta, ac placita sunt secuti«¹⁰¹.

rationis ac διαβολας dianoeae. Quarta a tertia enata, veritas scientiae, aliorumque rationis habituum. Quinta veritas sermonis, ab his nata, et sexta scriptorum veritas itidem progenita. Quas omnes sigillatim, ac earum naturali ordine explicabimus, Aristotelis testimonia singulis, prout poterimus afferentes. (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. XIII, p. 165).

¹⁰⁰ »Sed obtinuit consuetudo, ut hi etiam omnes philosophi nominentur. Imo vero, huius atque superioris aetatis opinio obtinuit, ut gravi reliquarum sectarum iniuria, nemo philosophi nomine dignaretur, nisi qui Aristotelem sequeretur. Ita ab amplissima illa rerum omnium contemplatione, ad Aristotelicorum verborum solam interpretationem, philosophiae nomen est contractum. Quae res si universo doctorum hominum gregi placet, nobis non est iniucunda, modo sciamus, eos ex Aristotelis sententia non posse recte ac vere philosophos nominari. Si quidem vera sunt ipsius Aristotelis tot locis superius citata verba, quae philosophiam veritatis rerum studium, ac philosophos eius veritatis sectatores esse declarant. Non huius vel illius verborum interpretationem, ac laminationem. Verba enim, non res ipsae sunt, sed rerum symbola, idola. Quae qui expendit, verumque in iis vestigat, iam quinto gradu a primaria veritate distat. Ac veluti Plato, Poetas, quia imitationes sectantur, tertio gradu a rebus distare dixit, ita vere dici potest, verborum philosophos, non tertio, sed quinto a rebus gradu longe esse«. (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. XIII, p. 168).

¹⁰¹ »Optimaque philosophandi ratio ea est, quae studet res ipsas, earumque existentias, apparentiasque qualitatesque, ita percipere ac cognoscere, uti ipsae sunt, existuntque atque apparent eosque optimos philosophos ec veros philosophos, vera atque optima ratione appellandos qui res ipsas ita studuerunt percipere, atque animo componere, ac dividere, ut res ipsas sunt, componuntur ac dividuntur. Qui vero rebus ipsis cognoscendis non studuerunt, philosophi nullo modo sunt appellandi. Quare sub verorum philosophorum nomine Thaleta, Anaximandrum, Anaximenem, Anaxagoram, Archelaum, Pythagoram, Xenophanem, Parmenidem, Zenonem, Empedoclem, Ocellum, Timaeum, Philolaum, Archytam, Socratem, Platonem, Speusippum, Xenocratem, Aristotelem, Theophrastum, Polemonem. Stratonem, Zenonem Cittiaeum, iure optimo reponemus. Rebus enim ipsis studuerunt cognoscendia, res indagant, res, rerumque veritatem sunt contemplati, etiamsi neque omnes res, neque ipsi omnes, quod concupiverant, sint adepti. Reliqui vero ab his profecti, qui iam non res ipsas, sed horum scripta, ac placita sunt secuti, vel interpretati, vel eorum diversas ac differentes sententias conciliarunt, non recte philosophi, sed philosophorum interpretes, expositores, sectatores

Petrić smatra da je »consuetudo« preokrenuo pravi odnos između riječi i stvari pa je tako napravio neprirodnim i sam smisao filozofije koji se zasniva, kao što i sam Aristotel hoće na »amplissima rerum contemplatio«.

Prema onome što nam Petrić iznosi na ovim stranicama, jasno se očitava njegovo uvjerenje da se je povijest filozofije zaustavila u antiknom svijetu i da se od vremena Teofrasta i Stratona, nisu više pojavljivali pravi filozofi nego samo »philodoxi«, a da su među njima baš aristotelovci najmanje zaslužili ime filozofa, jer su, uvjereni u apsolutnu istinitost učiteljeve doktrine, izgradili mit o primatu Stagiranina na filozofskom planu, ignorirajući sve ono što se događalo s tim tekstovima, tj. brojne manipulacije kojima su bili podvrgnuti tijekom vremena i veliku nesigurnost koja postoji u vezi s njihovom autentičnošću i njihovim naslovima.

I baš proučavanje te obrađivane povijesti Aristotelovih spisa mora nametnuti ozbiljnom i nepristranom učenjaku, najoprezniji skepticizam i obvezu dosljednog suprotstavljanja činjenica najrazličitijim doktrinama: čak i da je Aristotel kao pravi filozof zaista i spoznao istinu, još uvijek bi valjalo otkriti koja je to istina i koliko je od nje došlo do nas poslije tolikih stoljeća¹⁰².

sunt nominandi, quales videntur ii Pythagorici omnes fuisse, qui eo dictione ὁμοῦς ἕφα *ipse dixit*, usi sunt». (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. XIII, p. 168).

¹⁰² »Sed ut Eudemus ac filius Aristotelis docuerunt... testo greco... *existimatione ac opinione potest falli*. Scientia autem ac sapientia, quae rerum sunt, nequaquam. Nisi quispiam asserat, omnia Aristotelis dogmata vera esse, uia rebus ipsis, rerumque existentibus atque apparentibus concordent. Vereque ab eo res ipsas, tum mente, tum sensibus perceptas, vere ratione versatas, compositas, divisas, vere eum earum scientiae habitum comparasse, ex quo habitu, eas discipulis verbis docuisse, posteris libris perscripsisse. Id si vere dicatur, fatear ego atque concedam libenter eorum scriptorum, imo scientiae sectatores vere philosophos appellari debere. Sed an omnes, qui se Aristotelis sectatores, tot iam inde seculis professi sunt, eo nomine sint dignandi, id vero nondum satis cognitum habeo. Itaque res haec omni diligentia est perpendenda ac pervidenda. Ac primo scripta ipsa Aristotelica consideremus, philosophos enim consideramus, qui de Aristotelis scripto philosophati sunt. De hoc scripto antiquorum testimonia afferamus, qui ea tempora attigerunt, quibus id scriptum in lucem prodiiit. Eudemus Aristotelis auditor, scriptum quoddam physicorum librorum corruptum habuit, quod testatur Simplicius initio libri 6. Libri multi Aristotelis nomine, nothi, in Alexandrinam Bibliothecam illati sunt, inde binos Categoriarum, quatuor et viginti, seu etiam quadraginta Analyticorum libros repertos, Ammonius, Philoponus, ac Simplicius auctores sunt quod superioribus libris est a nobis explicatum. Multi eius nomine, extra eam bibliothecam, circumlati, quod Galeni atque aliorum testimoniis comprobavimus. Eos vero qui Aristotelis revera essent, ac Theophrasti, a Nelei haeredibus absconditos narravimus, posto multa tempora effossos, a tinea, ac blattis corrosos, ab Apelicone emptos, transcriptos, erroribus refertos, a Sylla Romanam delatos, in Tyrannionis manus traditos, a bibliopolis transumptos, etiam magnis erroribus repletos, satis ex Stratonis testimonio, qui Tyrannionis ac Andronici tempora vidit, constitit.... Simplicii autem

Što je onda prema Petriću najbolji »ratio in Aristotele philosophandi«) Zasigurno je to isto što i kod ostalih najvećih pripadnika antikle peripatetičke škole, tj. Andronikov i Boetijev put što ga je u više navrata označio i sam Aristotel a koji se zasniva prije svega na neprekidnom sučeljavanju teorije i stvarnosti, »dogma« i »res«¹⁰³. Sve Aristoteloze postavke moraju biti vrednovane u svjetlu toga kriterija koji jedini može otkriti istinu nasuprot aleksandrističkoj i averoističkoj pogrešnoj »hipotezi« što Aristotelu pripisuje pretenzije koje nikad nije imao, jer je bio uvjeren u problematičnost mnogih svojih doktrina¹⁰⁴. Promatrana na taj način, Aleksandrova i Averoesova »hipoteza« postaje, po Petrićevu mišljenju, strana aristotelizmu, tj. »ne-peripatetična«¹⁰⁵. Petrić misli da je potrebno pro-

testimonia frequentissima ostendunt, saepe Herminum, Aspasium, Alexandrum, Porphyrium, varios Aristotelicorum librorum contextus, varie legisse. Saepe etiam interpretum aliquorum seu expositiones, seu paraphrases in contextus irrepissee, Themistii paraphrasis ostendit, quae diu pro Aristotelis contextu septimi physici parte magna est lecta; et Pachymerii pro integro libro de lineis insecabilibus, paraphrasis est habita, eaque omnia acciderunt, dum Aristoteles adhuc propria lingua loqueretur. Quid ergo putandum est accidisse iis expositoribus, qui eum Arabica, seu Latina seu semibarbara lingua loquentem sunt interpretati. Neque enim satis vere dici posse videtur et illos translateres, et hos expositores, omnes Aristotelis sensus legitimos atque germanos, aut servare, aut apprehendere potuisse. Nihil hic afferam de confusione ordinum, de librorum in singulis ordinibus confusione, quam cuique non solum philosopho, sed etiam librario, licuit suo modo confundere, atque etiam aliorum ordinum libros in alios ordines transferre. Quibus omnibus rationibus, non videntur potuisse Alexander, Averrois, ac Latini nominis Aristotelici satis recta, ac vera ratione, omnia Aristotelica dogmata uti divina oracula excipere, ac venerari. (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. XIII, pp. 169—170).

¹⁰³ »...proxime ad veram philosophiam accedere putandi sunt ii, qui Aristotelis dogmata rebus ipsis, earumque veritati comparantes, expendunt. Quo in genere Andronicum, Boethum, atque eiusmodi alios reponemus. Is enim modus Aristoteli probatissimus fuisse constat«. (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. XIII, pp. 170—171); i još: »Itaque is probatissimus sit philosophandi modus, quando dogmata rebus ipsis correspondeant, praesertim in naturali philosophia... Eos itaque qui res ipsas in philosophando ex alterius opinione, considerant, quaruntque ea dicere, quae apparentibus rebus concordent, probat ipsemet Aristoteles. Eos vero qui secus faciunt, improbat, ac reprehendit non uno loco...« (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. XIII, p. 171).

¹⁰⁴ »Quae omnia cum ex Aristotele ipso ostenderimus, nimirum falsa est Alexandri, Averrois atque Latini nominis philosophorum prima illa hypothesis, qua asserunt omnia Aristotelis verba, omnes sententias verissimas esse, easque tanquam oracula excipiunt... Ac talia alia multa quispiam ex eius dictis colligat, in quibus nil scientificum, nil certum aut inconcussum, sed dubitanter, verisimiliter, apparenter, mediocriter, tentanter se, vel dixisse, vel dicturum pollicetur«. (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. XIII, p. 172).

¹⁰⁵ »Quae dicta satis clare arguunt, Alexandream hypothesim esse ab Aristotelis mente, ac proposito alienam. Ateque insuper ipsis collatam rebus, falsam. Atque ideo omnes quin ad eam, seu Graeci, seu Arabes, seu Latini philosophati sunt, longe ab Aristotelis mente, atque etiam a

naći metodu za procjenjivanje aristotelovske doktrine, ne osvrćući se više na parafraze, komentare i primjedbe aristotelovaca. Radi se naime o tome da se pronađe sistem interne analize teksta koji dopušta tumačenje Aristotela pomoću njegovih vlastitih riječi. Metoda koju predlaže Petrić postavlja se kao antipod sveopće primjenjivanoj praksi u školama njegova vremena, jer uključuje čitanje svih Aristotelovih djela i kritički stav usmjeren na isticanje kontradikcija i neadekvatnosti što su unesene u mnoge Aristotelove doktrine¹⁰⁶.

Petrić međutim želi i to da se njegov kritički stav razlikuje od metode onih (a to su »aristotelici latini nominis«) koji su željeli »de singulis rebus semper dubitare«, jednostavno radi čiste dijalektičke vježbe »ut subtilitatem ingenii ostenderent«¹⁰⁷. Za njega

veritate rerum recessisse. Quod etiamsi maxime vera sit, non potuisse eos satis recte ex ea philosophari, clerescet cuique consideranti, Aristotelicorum verborum obscuritatem, quam affectasse in suis scriptis Aristotelem omnes Graeci fatentur, uti non vereatur Themistius asserere eu veluti sepiam atramento suo se occuluisse. Quae obscuritas mirum postea in modum aucta est, ea quam superius recensuimus librorum corruptione, librariorumque negligenti transcriptione«. (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. XIII, pp. 172—173).

¹⁰⁶ »Attamen qualescunque eos habeamus, non est desistendum, ut videamus an aliquae sit relictæ methodus, qua recte, eius dogmata, qualemcumque veritatis aut recte philosophandi gradum teneant secure venari possimus. Praetereo nunc verborum ac sententiarum singularum expositiones, quales paraphrasibus, metaphrasibus, scholiis, commentationibus, multi sunt rosecuti; eae namque dubia et incerta eius dogmata si sint, non constituunt. Ad quae firmiter constituenda nullam praeter unicam video esse posse rationem. Ea est, ut Aristotelis dogmata, ex ipsiusmet verbis atque sententiis colligamus. Haec enim non solum propinqua et proxima, sed legitima, genuina atque germana methodus est, ut Aristoteles ipse suam explicet sententiam, suum dogma constituat, potius quam vel Andronicus, vel Alexander, vel Porphyrius, vel Averrois, vel quivis alius inter interpretes, vel antiquior, vel autoritate maior. Id autem colligere longe est facilius ex libris ipsius, quam ex tot eius explicationibus. Neque enim semel tantum unius rei meminit; nec semel eandem pertractat; sed omnia fere problemata ac theses, saepe ac multis locis, vel longa, vel brevi oratione repetit, ac pleraque ad fastidium usque propemodum refricat, inculcatque. Itaque res eas, quas multis locis repetit, non ex uno tantum aut duobus, sed omnibus colligendae sunt atque intelligendae«. (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. XIII, p. 173).

¹⁰⁷ »Optimam igitur Aristotelicorum dogmatum constitutionem eam esse statuamus, quae ex omnibus Aristotelis locis eruta sit. Optime enim is iudicabit, qui omnes collegerit, singula singulis contulerit, diversitates viderit, contrarietates examinaverit. Secundam eam dicemus, quae ex pluribus fuerit collecta. Tertiam ac debilissimam, quae ex uno alterove tantum loco pendeat. Iam vero illa, quae quarto loco succedere posse videtur, extranea est proculdubio, quae singulis expositorum explanationibus, scrutandis, combinandis, colligendis immoratur. Quod frequens et fuit, et maxime nostris temporibus est. Ut prope nil aliud esse haec in Aristotele recentior Philosophia videatur, quam eius verborum ponderatio expositionum enumeratio, plerarumque carum confutatio; Arist. verborum, uti loquuntur, salvatio, atque argumentorum omnis generis

»sumnja« ima drugačiju vrijednost: ona je i legitiman i koristan instrument za napredak ljudske spoznaje i za oslobođenje duha, ali nema ništa zajedničkog sa sklonošću prema raspri i dijalektici. Zbog toga su dosta značajne Petrićeve primjedbe o pravoj SUMNJI, čime on i završava svoju dugačku lekciju o aristotelizmu¹⁰⁸.

Strpljivo istražujući teško pitanje aristotelizma, Petrić je često pribjegavao sumnji i skepticizmu čak i onda kad se radilo o tada veoma ustaljenim mišljenjima, ukazujući na nesigurnost, greške i kontradikcije tradicije. On je time želio ostvariti konstruktivni rad, unapređujući istovremeno i veće povijesno poznavanje aristotelizma i napuštanje onih dogmi aristotelizma koje kao da su zaustavljale daljnji razvoj filozofske misli.

Gledana tako, njegova povijesno-filološka istraživanja Aristotelovog života i djela, njegova »sitničarska« erudicija, sve je to bilo u skladu s novim istraživanjima prirode što su ih započeli Telezije i telezijanci i predstavljalo novo i efikasno oružje u borbi protiv dogmatizma i principa autoriteta, ne samo zato da bi se raskrčio prostor za razvoj jedne »nove« filozofije nego i da se otkrije izvorna fizionomija antičkog čovjeka i filozofa.

Preveo: Vice Vukov

argutatio, ac coagmentatio. Illa vero ultimi loci, longissime ab Arist. distat quam Latini nominis Aristotelici instituerunt, ut de singulis quibusque rebus, semper dubitarent, quorum plerique id tantum pensi habuerunt, ut dubitarent utrum autem recte dubitarent, vel ut ex dubitatione mentem solverent, omnino cordi habuisse non videntur. Sed id studuerunt, ut ex dubitatione una, alia semper oriretur, ne ipsos deficeret materia, unde contenderent, subtilitatemque (ut aiunt) ingenii ostenderent. Ex quo munere non Philosophorum, non Aristotelicorum, sed ἐρι τυχόν *Eristicorum* contentiosorum potius nomen promeruerunt«. (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I l. XIII, pp. 173—174).

¹⁰⁸ Osvrćući se baš na one aristotelovce »latini nominis« koji nisu razumjeli Aristotelove riječi: »Dubitasse quidem de singulis ipsis non inutile est« (*Kategorije*, kraj VII poglavlja), smatrajući ih tvrdnjom općeg karaktera o korisnosti sumnje kao takve, a ne kao posebnu primjedbu koja se odnosila samo na probleme tretirane u tom istom poglavlju, Petrić, pozivajući se na jedan drugi odlomak samog Aristotela, ovako zaključuje: »Attamen dubitasse non est inutile. Quod si tantopere locum hunc amarunt, quia dubitationem inveheret in Aristotelicam philosophiam, cur itidem non amarunt, locum alium, qui dubitandi modum ac finem praescribit. ... Quem locum (riječ je o *Metafizici*, 995a 2) si considerassent, et quae sequuntur deinceps aliquot verba, novissent, quia dubitatio mentem veluti devincit, ut non queat in rei cognitionem ulterius progredi, dubitare non qualitercunque, sed recte operaepretium esse, non ut perpetuis quaestionibus callis aperiatur, sed ut vinculi illius solutio inveniat, qua mens veluti libera et vinculo soluta possit in rei cognitionem penetrare, atque in ea ἀπορῆδαι opuletiam ac Thesaurus scientiae nancisci«. (Cfr. PATRIZI, *Discuss. perip.*, t. I, l. XIII, p. 174).

Riassunto

LA VITA E LE OPERE DI ARISTOTELE NEL I TOMO DELLE DISCUSSIONES PERIPATETICAE DI FRANCESCO PATRIZI DA CHERSO

Nel quadro della tradizione antiperipatetica rinascimentale le *Discussiones peripateticae* di Francesco Patrizi occupano certamente un posto particolare. Esse infatti non costituiscono soltanto una significativa testimonianza della maturità della polemica anti-aristotelica cinquecentesca, ma rappresentano altresì uno dei più importanti frutti della storiografia filosofica rinascimentale.

In questa prospettiva vengono ad assumere rilievo proprio quelle parti dell'opera patriziana in cui la sua 'pedantesca erudizione' emerge più prepotentemente e a cui finora sembra che la critica abbia dedicato assai scarsa attenzione. Ci riferiamo ai primi tre tomi delle *Discussiones* ove Patrizi svolge un discorso di carattere eminentemente storico critico, affrontando tutta una serie di problemi relativi ad Aristotele e all' aristotelismo che nell'ambito della tradizione antiperipatetica rinascimentale non risultano specificamente trattati. Infatti qui Patrizi non si occupa affatto del problema dei rapporti fra aristotelismo e cristianesimo, su cui maggiormente batteva l'accento la tradizione platonica cui egli per molti aspetti è legato, ma affronta il suo discorso su Aristotele in una prospettiva nuova, occupandosi di Aristotele in quanto storico della filosofia, e quindi di Aristotele in quanto critico della filosofia presocratica, di Platone e di altri filosofi antichi. Patrizi tenta così con un discorso polemico, ma anche rigorosamente storico e documentato, di scardinare le basi stesse del mito di Aristotele e del suo primato in campo filosofico, tracciando, in opposizione a quella aristotelica, una sua propria ricostruzione delle origini e dello sviluppo della filosofia antica e avanzando una sua interpretazione del pensiero presocratico.

L'interesse della critica storica contenuta nei primi tre tomi delle *Discussiones* non nasce soltanto dalla novità dei temi ivi svolti rispetto alla precedente tradizione antiaristotelica, con quel significativo stravolgimento dei termini 'concordia' e 'discordia' rispetto al loro significato nella tradizione ficiniana e pichiana; ma deriva anche dal contributo che egli offre alla soluzione dei problemi concernenti sia la biografia che il 'corpus' aristotelico, argomento che occupa l'intero primo tomo delle *Discussiones*, e che costituisce l'oggetto della presente relazione.

In questa parte Patrizi svolge una ampia ricerca di carattere storico con gli strumenti più avanzati della filologia dell'epoca, che costituisce probabilmente il primo sistematico tentativo del genere avviato nell'epoca moderna.

La biografia di Aristotele contenuta nel primo libro nasce dall'esigenza di correggere con una più documentata ricerca la tradizione biografica sia antica che rinascimentale secondo Patrizi sostanzialmente apologetica e quindi non del tutto attendibile. In

realità detta tradizione, rappresentata per Patrizi soprattutto da Diogene Learzio e Filopono e, per il Rinascimento, da Guarino, considerata alla luce di una migliore conoscenza delle fonti e dei documenti, si presenta a Patrizi colma di inesattezze e bisognosa di una seria ed accurata revisione.

Ma dove maggiormente emerge la grande perizia filologica e la sterminata erudizione del Patrizi è nell'esame dei problemi concernenti il 'corpus' aristotelico. In otto libri Patrizi affronta i nodi più intricati della difficile questione delle opere di Aristotele, da quello dell'autenticità dei testi pervenuti a suo nome, a quello del significato degli scritti esoterici ed essoterici, ai frammenti delle opere perdute, alla più giusta e corretta distribuzione dei vari libri all'interno dei singoli generi, offrendo così al lettore una panoramica pressochè completa della problematica relativa a questi argomenti e una ricchissima informazione sulle più importanti interpretazioni a riguardo.

A svolgere una così complessa ricerca Patrizi non è spinto da interesse di carattere erudito, bensì dalla esigenza di riproporre un antico modo di essere aristotelico, quello proprio dei più antichi discepoli di Aristotele, che offriva il vantaggio di unire al rispetto per il grande filosofo antico, la massima libertà in campo filosofico.

Alla scuola peripatetica, concludendo la sua lunga 'lezione' sull'aristotelismo, Patrizi dedica appunto la parte finale del primo tomo delle *Discussiones*. Dalla prima alla decima generazione di aristotelici egli vede sostanzialmente compiersi un processo di graduale decadenza, caratterizzato dalla perdita dell'antica 'libertas philosophandi' propria di Teofrasto, Stratone e in genere degli aristotelici più antichi, e dall'asservimento al principio di autorità che si impose con Alessandro di Afrodisia e che, ripreso e ridotto in 'assioni' da Averroè, si diffuse poi in tutto il mondo occidentale fino al Rinascimento.

Di questa antica 'libertas philosophandi', intesa come libertà di indagine e di ricerca autonoma rispetto alla tradizione, e quindi anche come libertà di critica alle posizioni di Aristotele, Patrizi vuole ravvivare il ricordo presso i suoi contemporanei, instaurando così anche le condizioni per nuovi sviluppi in campo filosofico.